

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
А. А. АЛТМЫШБАЕВ атындагы ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда
УДК: 172.1:930. 1(575.2)(04)

НУСУБАЛИЕВА ЕЛИЗА ШАМШАРБЕКОВНА

**ЭГЕМЕНДҮҮ КЫРГЫЗСТАНДЫН ЖАШТАРЫНЫН «ЖАРАНДЫК
ИДЕНТТҮҮЛҮК» ТҮШҮНҮГҮНӨ ФИЛОСОФИЯЛЫК АНАЛИЗ**

09.00.11 – социалдык философия

Философия илимдеринин доктору
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Илимий кенешчи:
философия илимдеринин доктору,
доцент Бейшенова А.Т.

Бишкек - 2024

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинде аткарылды

Илимий кеңешчиси: **Бейшенова Айсулу Тилековна,**
философия илимдеринин доктору,
М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз
экономикалык университетинин проф.м.а.

Расмий оппоненттери:

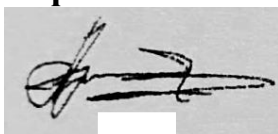
Жетектөөчү мекеме:

Диссертациялык иш **2024-жылдын саат 13:00дө** Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академик А. А. Алтмышбаев атындагы Философия институтуна жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), маданият таануу жана искусство таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларды изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн **Д ----- диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.** Дареги: 720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а. Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспекти, 265-а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук атестациялык комиссиянын <https://vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 88-8888888 таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты,
доцент**

Алымкулов З. А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу

Бүгүнкү күндө Кыргыз Республикасы көп улуттуу жана көп конфессиялуу мамлекет болуп саналат. Бул контекстте мамлекет башчысынын 2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында Кыргыз жараны жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясы жарлыгы жарандык жана социалдык жоопкерчиликти мындан ары жогорулатуунун натыйжалуу куралы болуп калат.

Концепцияга байланыштуу Кыргызстанда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу өлкөбүздү мекендеген элдердин мындан аркы өнүгүүсүнүн, ар кандай заманбап коом үчүн абдан зарыл болгон туруктуулукту, улуттар аралык жана конфессиялар аралык тынчтыкты камсыз кыла ала турган өнүгүүнүн негизги шарттарынын жана багыттарынын бири экендигин баса белгилей кетүү керек. Бирок, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун өзү өтө татаал иш экенин жана ага иш жүзүндө жетишүүнү жөнөкөй декларация, жакшы тилектер, атүгүл улуттар аралык жана конфессиялар аралык тынчтыкты сактоо зарылчылыгы менен камсыз кылуу мүмкүн эмес экенин эстен чыгарбоо керек, ошону менен бирге ар кандай заманбап көп улуттуу жана көп конфессиялуу коом тышкы күчтөрдүн оюнунун курмандыгы болуп калышы мүмкүн экендигин да айта кетели.

Жарандык иденттүүлүктүн бардык башка формаларынын – уруулук, этникалык, улуттук, диний ж.б. ичинен өзүнө иденттүүлүктүн бир нече формаларынын камтуу менен, чындыгында эң татаал жана ошого жараша туруксуз келет жана ага жетишүү да кыйынга турат.

Салттуу калыптанып калган баалуулуктар системасын, бекемдеп калган көз караштарды жана жүрүм-турум стереотиптерин бузуу, дүйнө таанымдык ориентирлерди жоготуу шартында, “идентификация кризисинин” шартында өзүн-өзү аныктоого аргасыз болгон өз алдынча, активдүү жана атаандаштыкка жөндөмдүү инсан чындык болуп чыгат. Мамлекеттин келечегинин негизи болуп саналган жаш, калыптанып келе жаткан инсан үчүн өзүн-өзү аныктоо жана социалдашуу процесси айрыкча татаал болот.

Социалдык өзгөрүүлөр өзгөрүп жаткан коомдо жаштардын социалдык ролуна жана функциясына байланышкан көйгөйлөрдү изилдөөгө түрткү берет. Саясий системанын жана бийлик түзүмдөрүнүн алмашышы, экономикалык реформалар жана коомдун башка маданияттарга ачык болушу менен байланышкан маданий процесстер коомго жана жаштарга эбегейсиз зор таасирин тийгизди.

Жаштар өлкөдөгү кылмыштуулуктун деңгээлине, коррупцияга жана кылмышкерлердин таасири күчөп баратканына катуу кабатырланууларын билдиришүүдө, бирок ошол эле учурда криминалдык чөйрө барган сайын социалдык нормаларды көбүрөөк буйруп келет. Жүрүм-турумдун референттүү моделдерин жана үлгүлөрүн тандоо алардын мыйзамдуулугу менен эмес, жашоодо ийгиликке жетүү үчүн алар канчалык технологиялуу жана натыйжалуу экендиги менен шартталган. Конструктивдүү инновациялык

нормаларды жана баалуулуктарды кабыл алуу менен бирге деструктивдүү мүнөздөгү социалдык жүрүм-турумдун үлгүлөрүн өздөштүрүү жүрөт.

Азыркы коомдун көп маданияттуу талаасын өздөштүрүү менен жаштар улуттук тарыхтын жана маданияттын баалуулугун жана маанисин вербалдык таанышат, бирок иш жүзүндө алар бул предметтер боюнча билиминин төмөн деңгээлин көрсөтүп, массалык маданияттын примитивдүү стандарттарын жетекчиликке алышат. Буга параллелдүү «душман» образынын ар кандай терс проекцияларына негизделген этномаданий иденттүүлүктүн жогорку деңгээли байкалат.

Калктын олуттуу бөлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндөшү, кылмыштуулуктун өсүшү, саясий жана экономикалык коллизиялар, терроризм, маданий шок, моралдык жана нравалык принциптердин жоголушу – мына ушул факторлордун бардыгы жаштардын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна, социалдаштыруунун позитивдүү негиздерин бурмалоо жана жок кылуу менен таасирин тийгизет. Буга байланыштуу болуп жаткан социалдашуудан четтөө жаштарга конструктивдүү социалдык байланыштарды жана мамилелерди, баалуулуктарды жана нормаларды сактап калууга жана кайра өндүрүүгө тоскоол болууда.

Коом башынан өткөргөн курч социалдык көйгөйлөр мамлекет, өлкө жаштар үчүн терминалдык баалуулук болбой калышына алып келди.

Жаштардын жарандык иденттүүлүгү жаштардын социалдык интеграциясынын жана социалдык кайра жаралуусунун комплекстүү көйгөйү катары азырынча өзүнчө изилдөө предмети болуп чыга элек. Азыркы Кыргызстанда жаштардын жарандык иденттүүлүгүн изилдөөгө арналган изилдөөлөр жок, жарандык иденттүүлүк жөнүндө маселе концептуалдуу түрдө учурда коюла элек.

Коомдук-саясий мейкиндиктеги өзгөрүүлөр мамлекеттүүлүктүн ийгиликтүү келечеги үчүн стратегиялык мааниге ээ болгон: жалпы туруксуздук жана социалдык-маданий трансформация мезгилинде жаш муундун жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу процесси кандай болушу керек? деген көйгөйдү жаратат. Белгиленген проблема диссертациялык иштин темасын “Эгемендүү Кыргызстандын жаштарынын «жарандык иденттүүлүк» түшүнүгүнө философиялык анализ” деп аныктоого өбөлгө түздү.

Ошондуктан, биринчи кезекте, аталган процессти ийгиликтүү ишке ашыруунун теориялык-методологиялык негиздерин аныктоо керек.

Жаш муундун жарандык иденттүүлүгүнүн ушул жана башка карама-каршылыктарын изилдөө зарыл. Изилдөөнүн актуалдуулугун жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууну изилдөөгө концептуалдык ыкмаларды иштеп чыгуу зарылдыгы да ырастайт.

Диссертациянын темасынын билим берүү жана илимий мекемелерде жүргүзүлгөн приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөөчүлүк иштер менен болгон байланышы. 2021-жылы 2021-2026-жылдар аралыгында

«Кыргыз жараны» – Кыргыз Республикасында жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү Концепциясы, Кыргыз Республикасында 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы жана 2021-2026-жылдарга «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө концепциясы» менен тыгыз байланышып, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тармактык илимий программасына жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун тематикалык планына кирет.

Кыргызстан жарандарынын – Кыргыз жараны бирдиктүү коомчулугун түзүүгө багытталган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери

Изилдөөнүн максаты жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана анын негизинде жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн абалын жана динамикасын иликтөө болуп саналат.

Бул максатты ишке ашыруу төмөнкүдөй милдеттерди коюуну жана чечүүнү шарттайт:

1. жаштардын жарандык иденттүүлүгүн изилдөөнүн теориялык-философиялык негиздерин аныктоо;
2. жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн абалын жана динамикасын белгилөө;
3. изилдөөнүн методологиялык негиздерин жана методдорун ачыктоо менен жарандык иденттүүлүктүн баалуулук-ченемдик негиздеринин мүнөздөмөсүн аныктоо;
4. Кыргызстандагы студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун контекстинде этникалык жана диний факторлорунун айкалышынын маселелери изилдөө
5. «кыргыз жараны» бирдиктүү жарандык иденттүүлүктү аныктоо;
6. изилдөөнүн алкагында жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн моделин иштеп чыгуу жана инструменталдык моделин конструкциялоо;
7. жарандык иденттүүлүктүн интегративдик маңызын жана анын түптөлүшүнүнө карата интегративдик мамилени ачуу;

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн комплекстүү изилдөөгө багытталган милдеттердин жыйындысы менен аныкталат. Ал жарандык иденттүүлүктүн жана муундардын ишмердүүлүгүнүн түзүмүн жана айрым аспектилерин калыптандыруунун өз ара көз карандылыгы жана өз ара шартталышы жөнүндө теориялык жобого негизделет жана төмөнкүдөй чагылдырылат:

1. жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде бул категорияны жана анын түзүмдүк компоненттерин изилдөө үчүн маанилүү аныктама такталды;
2. Кыргызстандагы студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун контекстинде этникалык жана диний факторлорунун айкалышынын маселелери изилденди.

3. жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда мамлекеттик бийликтин ролу аныкталды;
4. инсандык жарандык иденттүүлүгүнүн: когнитивдик, эмоционалдык, аксиологиялык, аракеттик (жүрүм-турум) компоненттери сыяктуу мазмундук компоненттери аныкталды;
5. көп маданияттуу коомдо студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун комплекстүү механизми ачылды;
6. Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын өзгөчөлүктөрү аныкталды.

Диссертациянын илимий-практикалык мааниси, эң алды менен, иште изилденген көйгөйлөрдү чечүүнүн сунушталган варианттарында чагылдырылган. Аларга мамлекеттик бийлик органдары тигил же бул чараларды кабыл алууда жана студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга, калктын этностук жана жарандык иденттүүлүк көйгөйлөрүн жоюуга багытталган программаларды иштеп чыгууда кайрыла алышат. Алынган натыйжалар этностук чыр-чатактардын жана сепаратисттик тенденциялардын пайда болушун чечүү жана алдын алуу ишинде, ошондой эле мамлекеттик жаштар саясатын жүргүзүүдө жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча улуттук стратегияларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн дисциплиналар аралык мүнөзү анын материалдарын жана теориялык натыйжаларын илимдин ар кандай тармактарында жана ар кандай предметтер боюнча окуу программаларында: философияда, психологияда, педагогикада, этникалык конфликтологияда, этикада колдонууга мүмкүндүк берет. Ошондой эле, алар заманбап глобалдаштыруу процесстерин изилдөө боюнча, иденттүүлүк маселелери боюнча, этика боюнча, ошондой эле жалпы эле мамлекеттик жаштар саясаты боюнча атайын курстарды иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

Коргоого сунушталган жоболор:

1. Жарандык иденттүүлүк – бул жарандык идентификациянын натыйжасы, башкача айтканда, индивид таандык болгон жарандык жалпылыкка мүнөздүү ченемдерди, идеалдарды, баалуулуктарды, ролдорду жана моралдык сапаттарды инсан тарабынан кабыл алуу жана өздөштүрүү процесси. Социалдык иденттүүлүктүн бир түрү катары жарандык иденттүүлүктүн түзүмдүк компоненттери: когнитивдик, эмоционалдык-баалоочу, жүрүм-турумдук жана аракеттик (ишмердик). Калктын консолидациясы жана тилектештиги көйгөйү өзгөчө актуалдуулукка ээ болгон трансформацияланып жаткан коомдор үчүн жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу процессинде баалуулукка багыт алуу жана руханий баалуулук катары атуулдук (мекенчилдик) негизги ролду ойнойт.
2. Мульти маданий мамиле-ыкманын алкагында каралып жаткан «кыргыз жараны» жаңы жарандык иденттүүлүк жергиликтүү, локалдык

- (этностук, диний ж. б.) иденттүүлүктөр менен бирге жанаша жүрүү менен кыргызстандык коомду консолидациялоонун механизми болуп саналат.
3. Жарандык иденттүүлүк социалдык иденттүүлүктүн түзүмдүк компонентин жана когнитивдик жана эмоционалдык деңгээлдеги тиешелүү социалдык топтор менен субъекттин өзүн-өзү аныктоо, окшоштуруу процессинин натыйжасын билдирет. Жарандык иденттүүлүк инсандын (топтун) өзүн бардык социо-маданий өлчөмдөрдө коом менен байланыштыруусунун натыйжасы болуп саналат, анын натыйжасында индивид өзүн мамлекет, коом, өлкө менен идентификациялайт, өзүн «өзүбүздүкүлөр» жана «башкалар» топтору менен байланыштыруунун бекемделген көз караштарынын, критерийлеринин жана параметрлеринин жыйындысын түзүү болуп калат.
 4. Студенттердин жарандык иденттүүлүгү негизги атаандаш иденттүүлүк – этникалык иденттүүлүк, диний иденттүүлүк менен айкалыштырылышы мүмкүн, бирок тең салмаксыз болушу да мүмкүн. Тигил да, бул да иденттүүлүк гиперболизацияланган түрдө конфронтациялык болууга жөндөмдүү.
 5. Студенттердин жарандык жана этникалык, диний иденттүүлүктөр бири-бирине карама-каршы келбейт, тескерисинче алар бири-бирин толуктап турат.
 6. Мамлекеттеги жарандыктын, жарандык иденттүүлүктүн жана жарандардын укуктары менен эркиндиктеринин актуалдуу көйгөйлөрү, баарынан мурда мамлекеттүүлүктүн жаңы формаларын издөөнүн зарылдыгы, жарандардын мамлекетке карата милдеттерин жана мамлекеттин функцияларын өз жарандарына карата өзгөртүү маселеси курч болуп калган социалдык-саясий өзгөрүүлөр мезгилинде актуалдуу болуп келет.
 7. Жаштардын жарандык иденттүүлүгүн жана позициясын калыптандыруу өлкө үчүн сыймыктануу сезиминен түздөн-түз көз каранды болот. Жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу боюнча башкы багыттар болуп төмөнкүлөр саналат: «кыргыз жараны» категориясын мазмундуу эмоционалдык-когнитивдик жана социалдык-саясий толуктоолорун өнүктүрүү; негизги жарандык укуктарды, милдеттерди жана ролдорду өздөштүрүү; жарандык жана топтор аралык идентификациялоонун артыкчылыктарын орду-орду менен коюу; өлкөнүн өнүгүү кызыкчылыктарына кошулуу; коомго жана мамлекетке карата субъективдик активдүүлүктүн маанилүүлүгүн жогорулатуу.
 8. Кыргызстандыктардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруудагы кыйынчылыктар жана көйгөйлөр жарандардын негизги саясий жана мамлекеттик институттарга ишениминин төмөн деңгээли, социалдаштыруучу таасир көрсөтүүнүн жөнгө салынган механизмдеринин жана жарандыкты калыптандыруунун так, анык саясатынын жоктугу менен шартталган.

9. Азыркы этапта жарандык иденттүүлүктү бекемдөө максатында студент жаштарды социалдаштыруу процессин оптималдаштыруунун негизги шарты мамлекеттик өнүгүүнүн баалуулуктары жана максаттары жөнүндө коомдук түшүнүктөрдү калыптандыруу саясатын мамлекет тарабынан ишке ашыруу болуп саналат.
10. Студент жаштарды социалдаштыруу процессинде жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу көйгөйлөрүн саясий элитанын кызыкчылыктарынын чөйрөсүнө гана чектеп киргизүүгө болбойт. Саясий социалдаштыруунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн бийликтин көпчүлүк институттарына ишенбөөчүлүктүн даражасы өтө жогорку деңгээлге жеткендиктен, мамлекет башка коомдук институттардын социалдаштыруучу ишмердүүлүгүн өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүшү керек.
11. Иденттүүлүккө социалдык топтор да, ошондой эле айрым индивиддер да ээ болушат, ошол эле учурда алардын айрым аспектилери бири-бирин толуктап турган бир нече иденттүүлүккө (этникалык, диний ж.б.) ээ болушат.
12. Иденттүүлүктөрдү тандоо алардын «кагылышуусуна» эмес, «цивилизациялардын кагылышуусуна» эмес, глобалдык жана өз ара көз каранды келген дүйнөнүн маданий көп түрдүүлүгүн таанууга негизделген ар кандай улуттук иденттүүлүктөрдүн өз ара аракеттенүүсүнө алып келиши керек, анда адамдар, улуттар өздөрүн жергиликтүү коомдорунун гана эмес, бүтүндөй адамзаттын бир бөлүгү катары сезиши керек.

Издөнүүчүнүн жеке салымы Негизги тыянактар жана жоболор жарандык иденттүүлүктү, анын мазмундук компоненттерин жана айрым аспектилерин талдоо жаатындагы теориялык-методологиялык жана практикалык түшүнүктөрдү, көз караштарды тереңдетүү үчүн, ошондой эле азыркы Кыргызстандын жарандык идентификациялоо процессинин алкагындагы ишмердүүлүктүн институционалдык мамилелерин, ченемдик базасын жана практикасын өркүндөтүү үчүн колдонулушу мүмкүн.

Алынган жыйынтыктар ушул тематикадагы илимий эмгектерди жазууда да керектелиши мүмкүн, айрыкча диссертацияда кайрылган айрым темалар жана сюжеттер өзүнчө дагы өз алдынча изилдөө багыттары катары андан ары кылдат иштеп чыгууну талап кылат

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн үстүндө иштөө процессинде илимий изилденүүлөрдүн аралык натыйжалары автор изилденүүчү теманын айрым аспектилерин ачууга арнаган бир катар макалаларда чагылдырылган. Изилдөөнүн жыйынтыктары И. Арабаев атындагы КМУнун студенттери менен иштөөдө колдонулду.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылуусунун толуктугу:

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу негизделет, көйгөйдүн иштелип чыгуу даражасы каралат, аны изилдөөгө карата негизги ыкмалар талданат,

объект, предмет аныкталат, гипотеза түзүлөт, изилдөөнүн милдеттери жана максаты коюлат, изилдөөнүн жаңылыгы, коргоого алып чыгуучу жоболор ачылат, иштин теориялык-методологиялык жана маалыматтык базалары баяндалат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациянын *киришүү* бөлүмүндө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделет, анын илимий жактан иштелип чыгуусуна талдоо жүргүзүлөт, объект жана предмет аныкталат, максат коюлат, милдеттер аныкталат, изилдөөнүн негизги методологиялык принциптерине мүнөздөмө берилет, анын теориялык жана практикалык мааниси белгиленет, жаңылыгы ачылат, эмпирикалык базасы аныкталат, изилдөөнүн апробация даражасы түзүлөт.

Бап 1. Жогорку билим берүү системасында студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык-философиялык аспектилери

Изилдөөнүнүн 1 милдети чечилип иденттүүлүктүн маңызын түшүнүүгө жана ачууга багытталган чет өлкөлүк жана ата мекендик изилдөө салттарындагы түшүндүрмө моделдердин жана концептуалдык мамилелердин анализи берилген, ошондой эле жарандык иденттүүлүк боюнча теориялык-методологиялык ыкмалар системалаштырылган. 1.1. «Жарандык иденттүүлүктү изилдөөнүн теориялык-философиялык негиздери» аталышындагы параграфта чет өлкөлүк жана ата мекендик окумуштуулар тарабынан сунушталган иденттүүлүктүн ар кандай аспектилери боюнча изилдөөлөрдүн кеңири спектри камтылган.

Диссертациядагы бул маселе боюнча изилдөөлөрдүн катарында иденттүүлүк теориясы боюнча философиялык, социологиялык жана психологиялык эмгектер көрсөтүлгөн, аларда иденттүүлүк өзүн-өзү идентификациялоонун натыйжасында жетишилген абал жана идентификация бул абалга жетүү процесси катары каралат. Ар кандай концепцияларда жалпылоо деңгээли изилдөөнүн белгилүү бир методологиялык базасын түзүүгө жардам берет.

Азыркы илимде **иденттүүлүк** деп адамдын же топтун белгилүү бир жарандык, саясий же социалдык-маданий жамаатка окшоштугу, тиешелүүлүгү бар экендигин билдирет; адамдын жана коомдун интеграциясы, алардын өздүгүн (окшоштугун, тиешелүүлүгүн) билүү жөндөмү жана «мен киммин?» деген суроого жооп түшүнүлөт.

Иденттүүлүк маселелерин изилдөө Кыргызстандын социалдык-гуманитардык илимдеринде каралуучу актуалдуу маселе болуп саналат. С, Камчибекованын социологиялык аспектиде “Жарандык иденттүүлүктүн

абалы жана келечеги"аттуу диссертациясы теманын социологиялык аспектисин иштеп чыгууга атайын арналган. Жалпысынан кыргыз элинин улуттук иденттүүлүгү, улуттук аң-сезими, этникалык иденттүүлүгү маселелерине кайрылган окумуштуулардын катарына төмөнкү окумуштуулар кирет: Ж.Жунушалиев, А.Асанканов, К.Исаев, А. Жусупбеков, З. Курманов, С. Абдрасулов, Ж. Урманбетова, А. Бугазов, А. Токтосунова, А. Элебаева, Г. Аалиева, саясат таануучу Ж. Жоробеков, К. Исаев, С. Нурова, Р. Б. Салморбекова, Н. А. Өмүралиев, Н. Меердибаев, М. Амердинова, Г. Горборукова, А.Д.Дононбаев, К. Молдобаев, Т. Шаршембиева, Б. Малтабаров, С. Сыргабаев, Б. Кошбакова, Н.О.Сулейманова ж.б. Алардын кыргыздардын иденттүүлүгү жөнүндөгү, анын ичинде жарандык иденттүүлүк системасы жөнүндөгү, илимдин ар кайсы тармактарында жазылган эмгектерин талдап көрсөк, төмөнкүдөй негизги баскычтарды бөлүп көрсө болот: көчмөндөр (номаддар) цивилизациясынын калыптанышындагы биринчи баскыч, жамааттык иденттүүлүк баскычы. Экинчи этап-маданияттын бирдиктүү СССР системасын түзүү жана өнүктүрүү. Үчүнчү баскыч-кыргыз коому эгемендик алгандан кийинки алгачкы 10-15 жыл. Төртүнчү баскыч-кыргыз коомунун иденттүүлүгүн калыптандыруу үчүн түпкү тегине кайтуу. Жергиликтүү окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянып: (1) кыргыз коомунда уруулук жана салттуу иденттүүлүк сакталып калган; (2) кыргыз коомунун иденттүүлүгү 1990-жылдан баштап бүгүнкү күнгө чейин калыптануу мезгилин баштан кечирип жатат; (3) кыргыздардын социалдык-маданий жана жарандык окшоштуктарынын калыптанбагандыгынын негизги себептери катары: бирдейликтин жоктугун айта алабыз.

1.2. «Кыргыз Жараны» концепциясынын философиялык-методологиялык негиздери» деп аталып изилдөөнүн максаты – жарандык иденттүүлүктү изилдөөдөгү теориялык жана методологиялык мамиле-ыкмаларды жана көйгөйлөрдү жана анын коомдогу калыптануу факторлору каралды.

Кыргыз Республикасынын алдында бүгүнкү күндө жарандык иденттүүлүктү бириктирүүчү коомдун туруктуу негиздерин калыптандыруу маселеси курч турат. Бул маселени чечүү глобалдык процесстерден гана эмес, мурунку коомдун кыйрашынан улам келип чыккан иденттүүлүк кризисинин шарттарында жүрөт. Азыркы учурдагы глобалдаштыруу шартында иденттүүлүктүн бир кездеги бекемделген бекем негиздери бузулуп барат.

Арийне, иденттүүлүктү калыптандыруу процессине мамлекеттик идеологиянын таасири гана басаңдабастан, ошондой эле үй-бүлөнүн, «бирдей кызыкчылык топторунун», этникалык маданияттын, диндин таасири да азайып барат. «Идеологиялык вакуум» жаралды, ал эми жаштар арасында ар кандай иденттүүлүк, анын ичинде диний фанатизм менен чектешкен иденттүүлүк калыптанууда. Улуу жана жаш муундардын ортосунда иденттүүлүктү түшүнүүдө муундар аралык айырмачылыктар бар.

Ошону менен бирге, карама-каршы тенденция да байкалат – динамикалуу, ыкчам өнүгүп жаткан дүйнөдө жашоонун ишенимдүү

таянычын издөөдө адам топтук же таптык артыкчылык идеяларына, диндин догмаларына же сектанын окууларына, этно-архаикалык каада-салттарга же улутчулдук ураандарга кайрылат. Бул учурда тандалган иденттүүлүктү коргоо, социалдык-топтук, таптык, этникалык, диний, улуттук айырмачылыктарды алып жүрүүчүлөргө сабырсыздык менен мамиле кылуу социалдык чыр-чатактардын булагы болуп калат. Демек, глобалдашып жаткан дүйнөдө бири-биринен айырмаланган адамдардын зомбулуксуз, конструктивдүү өз ара аракеттенүү маселеси да өзгөчө мааниге ээ болот.

Бирок, инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу «жогору жактан» ишке ашырылып жатса, жарандык коомду өнүктүрүү мамлекет тарабынан демилгеленсе, *de jure* жаран эч качан *de facto* жаранга айлана албайт. Инсанга айланбайт. Азыркы Кыргыз Республикасында жаран жарандык укуктардын жана милдеттердин ээси, алып жүрүүчүсү болуп саналат, бирок жаран болуу деген эмнени билдирет жана кантип жаран болуу керек деген суроо жеке инсан үчүн ачык бойдон калууда. Маселе расмий документтердин философиялык-методологиялык негизинин, ошондой эле жарандык иденттүүлүк мейкиндигинде, өзгөчө кыргызстандык жаштарды тарбиялоо чөйрөсүндө болуп жаткан процесстердин социалдык-философиялык рефлексиясынын жоктугу менен да татаалдашууда.

Жарандык иденттүүлүктүн табиятын жана маңызын түшүнүүдө философиялык-методологиялык базаны иштеп чыгуу зарылдыгы анык. Мындай муктаждык айрыкча жаштарга жарандык билим жана тарбия берүү тармагында байкалат. Либералдык баалуулуктарга өтүү шартында социалдашуу үчүн жаш муунга мурунку муундардын билимдерин өткөрүп берүүнүн классикалык механизмдерине негизделген жарандык тарбиянын мурдагы баалуулук негиздери универсалдуу маңызын жоготту. Бирок, жарандык билим жана тарбия берүү системасынын жана жарандык сапаттарды калыптандыруунун жаңы негиздери али түзүлө элек.

Муну менен кыргызстандык жарандык иденттүүлүк чөйрөсүндө болуп жаткан процесстердин философиялык-методологиялык негиздерин жана социалдык-философиялык рефлексияны иштеп чыгуунун зарылдыгы аныкталат, бул дагы тандалган багытта илимий издөөнүн мыйзамдуулугун шарттайт.

Кыргызстандык жаштардын жарандык калыптанган көз караштарын жана сапаттарын калыптандыруунун социалдык параметрлерин изилдөө үчүн, арийне, эвристикалык мааниге ээ болгон социалдык-философиялык мамиле-ыкмалар жана философиялык-методологиялык негиздер изилденүүчү көйгөйдү жеке болмушту тышкы социалдык формалар менен байланыштырган социалдык детерминанттарды сүрөттөөгө карата редукцияга белгилүү бир даражада таасир этет, бул ушул параграфтагы изилдөөлөрдү актуалдаштырууну негиздемелейт.

Социалдык-философиялык илимде жарандык иденттүүлүк темасына өтө көп көңүл бурулган. Жалпысынан индивиддин социалдык идентификациясы көйгөйү социалдык философтор, психологдор жана социологдор тарабынан изилденген.

1.3. «Этнос, улут, эл, жаран, жарандык идентификация түшүнүктөрүнө философиялык талдоо» деп аталат, анда «этнос, улут, эл, жаран, жарандык» түшүнүктөрү каралат.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу көйгөйүнүн көп өлчөмдүүлүгү жана аны менен байланышкан «улут», «этнос», «эл», «жаран», «жарандык» деген түшүнүк категорияларынын катышын тактоону жана аныктап табууну шарттайт.

этнос – бул белгилүү бир аймакта тарыхый жактан калыптанган, тилдин, маданияттын жана психикалык түзүлүштүн салыштырмалуу туруктуу өзгөчөлүктөрүнө, өзүнүн биримдигин жана башкалардан айырмалангандыгын аң-сезимине ээ болгон жана улуттун негизин түзүүчү болууга жөндөмдүү адамдардын туруктуу топтому;

улут – мамлекеттик саясий системанын айланасында калыптанган жана бирдиктүү улуттук максаттын алкагында баалуулук, адеп-ахлактык, социалдык-психологиялык, дискурсивдик жана жарандык көз караштар аркылуу белгилүү бир өлкөнүн адамдарын бириктирген социалдык этностук түзүлүш;

эл – улуттун өкүлү, анын улуттук ишке ашуусу, тилди, маданиятты, менталитетти жана жарандыкты алып жүрүүчү;

иденттүүлүк – инсандын өзүнүн тигил же бул социалдык топко таандыктыгын аңдап билүүсү.

1.4. «Диний иденттүүлүк жана анын жарандык иденттүүлүктү калыптандыруудагы ролу» аталышындагы параграфта жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына диний иденттүүлүктүн таасир этүүчү факторлорлору каралат.

Бул параграфта диний иденттүүлүктүн калыптанышына таасир этүүчү ар кандай факторлор, ошол эле учурда студент жаштарынын өзүн-өзү таануусунун маанилүү фактору катары ислам билиминин таасири каралган

Кыргызстан көп конфессиялуу жана көп этностуу мамлекет болуп саналат. Анда ар кандай диндерди тутунган 80ден ашуун этностор жашайт. Эгемендүүлүк жылдарында Кыргыз Республикасында диний уюмдардын культтук, социалдык, өндүрүштүк-чарбалык жана башка иштмердүүлүгүнө чектөөлөр алынып салынган. КР Конституциясы жана мыйзамдары Кыргызстандын бардык жарандары үчүн дин тутуу эркиндигин кепилдейт.

Албетте, Кыргызстандагы исламдык иденттүүлүктү изилдөө анын калыптанышына таасир берүүчү факторлордун (тарыхый, социалдык-маданий, саясий, үй-бүлө, коом, саясат ж.б.) бүтүндөй комплексинин өз ара аракеттенүүсүн эске алган ар тараптуу мамилени талап кылат. Ошондой эле жашоонун маңызын издөө, экзистенциалдык суроолорго жооп берүү, жеке тажрыйба, айрыкча диний тажрыйба, руханий практика исламдык иденттүүлүктү калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт.

Ошентип, биринчиден, акыркы жылдары Кыргызстанда жогоруда аталган факторлор жаштар арасында исламдык иденттүүлүктүн калыптанышына түздөн-түз таасирин тийгизүүдө: биринчиден, намаз окуган, Рамазан айында орозо кармаган, исламдык кийим кийген жаштардын

көбөйүшү, ислам иш-чараларынын жана лекцияларынын, адал тамактануунун популярдуулугунун өсүшү, айрым светтик каада-салттардан жана оюн-зооктордон баш тартуу, консервативдүү жашоо образына умтулуу.

Экинчиден, өлкөнүн коомдук-саясий турмушундагы диний көпчүлүктүн кызыкчылыктарын коргоо, мамлекетке карата атуулдук көз караштын пайдасындагы эмес, исламдык иденттүүлүктү калыптандырды. Жогоруда белгиленген процессти башкаруу жана аны конструктивдүү нукка буруу үчүн жаштар менен иш алып баруунун мамлекеттик саясатынан баштап билим берүү мекемелерине жана үй-бүлөгө чейинки кыргыз коомунун бардык деңгээлдеринде күч-аракеттерди жумшоо зарыл.

Ислам дини басымдуулук кылган Кыргызстанда исламдык билим берүү коомдун жашоо-турмушунда маанилүү роль ойнойт. *Арийне, ал жарандык иденттүүлүктүн калыптанышына түздөн-түз таасир этет.*

Студенттердин так статистикасынын жана каттоонун жоктугу, ошондой эле Кыргызстан менен билим алып жаткан өлкөлөрүнүн ортосундагы диний көз караштар менен каада-салттардагы айырмачылыктар студенттердин диний ишенимдерине тийгизген таасири жана аларды ар кандай секталарга же кыймылдарга кошулуп кетүүсү тууралуу кооптонууну жаратууда. Ошондой эле дин концепциясы бурмаланган окуу жайларда билим алуу жана радикалдуу экстремисттик уюмдардын тармагына аралашып кетүү коркунучу бар.

Ошондуктан светтик коомдо диалогду жана өз ара сый-урматты илгерилетүү зарыл. Өз ара сый-урмат, толеранттуулук жана диалог принциптери сакталса, светтик мамлекет исламдык иденттүүлүгү бар адамдар менен бирге ийгиликтүү жашай алат.

Жаштардын *позитивдүү иденттүүлүктү жана жарандык жоопкерчиликти* калыптандырууга өбөлгө боло турган сапаттуу ислам билимин алууга жетишүүсүн камсыз кылуу зарыл. Диний экстремизмдин жана радикализмдин алдын алуу үчүн ар түрдүү диний көз караштагы жаштардын ортосунда диалог үчүн шарттарды түзүү кажет. Мамлекет калктын радикалдашуусуна алып келген шарттар менен күрөшүшү керек – калктын жашоосунун бекем экономикалык негизи элди саясаттан алыс, оолак болуусун шарттайт жана радикалдык идеяларга каршы иммунитетке ээ кылат.

Баарлашуу чөйрөсүнүн интернет-мейкиндикке, Фейсбукка, социалдык тармактарга ж.б. өтүшүнүн шарттарында азыркы кыргыз менталитетинин жалпы жарандык маданиятынын баалуу парадигмалары калыптанып жана кайра пайда боло турган принципиалдуу жаңы социалдык тармактарды түзүү актуалдуу. Санариптештирүү жана тармактык маданиятты өнүктүрүү адамдардын дин жөнүндө маалыматты текшерилбеген булактардан көбүрөөк алышына алып келет, бул кооптонууну жана кандайдыр бир коркунучту жаратат.

Бап 2. «Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгү: коомдун заманбап социалдык-маданий трансформациясынын маанилүү элементи катары» аталып анда изилдөөнүн методологиясы, материалдары жана методдору көрсөтүлдү.

Изилдөө төмөнкү маселелерди чечүүнү максат кылат: *жаштардын жарандык иденттүүлүгүн изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздерин аныктоо; жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн абалын жана динамикасын аныктоо (педагогикалык окуу жайдын студенттеринин мисалында); объективдүү жана субъективдүү факторлордун катышын талдоо жана жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн негизги тенденцияларын аныктоо.* Иденттүүлүктү изилдөөнүн актуалдуулугу ксенофобиянын жана экстремизмдин өнүгүшүнө жол бербөө, аны бөгөттөө максатында коомдун көңүл борборун көйгөйлүү кырдаалдарга буруу, анын оң жана терс көрүнүштөрүн объективдүү чагылдыруу зарылдыгы менен шартталган. Мына дал ошондуктан акыркы убактарда мамлекеттик бийликтин институттары, ошондой эле саясий партиялардын лидерлери аларды кызыктырган баалуулуктар менен туруктуу иденттүүлүктү калыптандыруу тууралуу кам көрүп келишүүдө.

Социалдык контекстте, жаштардын жарандык иденттүүлүгү социалдык өнүгүү үчүн маанилүү фактор болуп саналат. Жарандык иденттүүлүктүн сапаты социалдык практиканын сапатына жана социалдык өнүгүүгө таасир этет. Социалдык өзгөрүүлөрдүн шартында, жарандык иденттүүлүк ар кандай формада болушу мүмкүн, бул жаштардын социалдашуусуна жана алардын тигил же бул коомдун баалуулуктарын кабыл алуу жөндөмүнө таасир этиши мүмкүн.

Иденттүүлүктү изилдөөнүн актуалдуулугу ксенофобиянын жана экстремизмдин өнүгүшүнө жол бербөө, аны бөгөттөө максатында коомдун көңүл борборун көйгөйлүү кырдаалдарга буруу, анын оң жана терс көрүнүштөрүн объективдүү чагылдыруу зарылдыгы менен шартталган.

Коомдогу жаштарды идентификациялоо көйгөйлүнүн ар кандай аспектилерин жана чектерин чагылдырган теориялык концепцияларды жана практикалык илимий иштелмелерди талдоо, бул иште берилген көйгөйлөрдү изилдөө үчүн белгилүү бир теориялык-методологиялык өбөлгөлөр катары түзүлгөн деп айтууга мүмкүндүк берет.

Жаштардын жарандык иденттүүлүгүн изилдөөгө арналган көйгөйлөр жетиштүү изилдене элек, жарандык иденттүүлүк жөнүндө маселе концептуалдык негизде коюла элек. Бул жагдайлар биздин изилдөөнүн максаттарын шарттады.

Мамлекеттеги жарандыктын, жарандык иденттүүлүктүн жана жарандардын укуктары менен эркиндиктеринин актуалдуу көйгөйлөрү, баарынан мурда мамлекеттүүлүктүн жаңы формаларын издөөнүн зарылдыгы, жарандардын мамлекетке карата милдеттерин жана мамлекеттин функцияларын өз жарандарына карата өзгөртүү маселеси курч болуп калган социалдык-саясий өзгөрүүлөр мезгилинде актуалдуу болуп келет.

Эми азыркы учурдагы Кыргызстанда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун тажрыйбасына жана көйгөйлөрүнө токтололу.

Бул изилдөөдө изилдөөнүн конкреттүү максаттарына жараша өзгөрүп турган төмөнкү методдор колдонулган. Төмөндө жарандык иденттүүлүктү

изилдөө үчүн колдонулган бир нече методдор берилди:

1. Анкета жүргүзүү: Бул маалыматтарды чогултуунун эң кеңири таралган методдорунун бири. Анкеталарда жарандык аң-сезим, саясий жана социалдык маселелер боюнча маалымдуулуктун деңгээли, жарандык укуктарга жана милдеттерге болгон мамиле ж.б. сыяктуу суроолор камтылган. Анкеталар ири сандагы студенттер арасында бөлүштүрүлгөн, бул өз учурунда маалыматтардын кеңири көлөмүн камтууга мүмкүндүк берди.

2. Топтук жана фокус-топтук интервьюлар: Бул методдор изилдөөнүн катышуучуларынын жарандык иденттүүлүккө карата пикирлерин, көз караштарын жана тажрыйбаларын тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берди. Топто талкуулоо аркылуу же интервью форматында талкуулоо аркылуу катышуучулардын көз карашында жана аң-сезиминде айырмачылыктар аныкталып, ошондой эле кошумча контекстуалдык маалыматтар алынган.

Жүргүзүлгөн сурамжылоо ЖОЖдордун студенттеринде жарандык иденттүүлүк жөнүндө түшүнүктөрдүн туруктуулугун, интенсивдүүлүгүн жана мазмунун аныктоого өбөлгө түзөт. Жаштардын жарандык иденттүүлүгү постсоветтик коомдун глобалдык социалдык-маданий көйгөйү болуп саналат. Акыркы жылдары иденттүүлүктү изилдөөгө болгон кызыгуу туруктуу өсүп келүүдө. Себеби топторду идентификациялоо аркылуу азыркы жашоонун маанилүү белгилери, коомдун, социалдык жана этникалык топтордун абалдары изилденет.

Бул маселени изилдөөнүн алкагында И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин 1- жана 2-курстарынын студенттеринин арасында сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоого 117 студент катышкан. Студенттерге 12 суроо сунушталган, бул бөлүмдө жарандык иденттүүлүккө байланыштуу алты маселе талданды.

1-диаграмма. Сиз жашаган өлкө, т.а. Кыргызстан менен болгон байланышыңыз кандай деңгээлде деп ойлойсуз?

Сиз жашаган өлкө, т.а. Кыргызстан менен болгон байланышыңыз кандай деңгээлде деп ойлойсуз? деген суроого сурамжылоого катышкандардын 45,5% байланыш орто деңгээлде деп жооп беришкен. Бул алардын Кыргызстан менен байланышта экенин көрсөтүп турат, бирок, балким, аларга өлкөнүн жашоосуна активдүү катышууну же терең түшүнүүнү талап кылышы мүмкүн. Сурамжылоого катышкандардын 31,3%ы Кыргызстан менен тыгыз, бекем байланышта экендигин белгилешкен. 7,1% респонденттер Кыргызстан менен эч кандай байланышты сезишпейт.

Бул өзүнүн өлкөсү менен идентификациянын төмөндүгүн жана байланыштын жоктугуна же коомдук турмушка аз тартылышына таасир этүүчү факторлордун болушу мүмкүн экендигин көрсөтүшү мүмкүн. 6,3% катышуучулар алардын Кыргызстан менен байланышы абдан күчтүү экенин айтышкан. Бул терең жана позитивдүү жарандык иденттүүлүктү жана өзүнүн өлкөсүнүн жашоосуна активдүү катышууну көрсөтөт. 5,4% катышуучулар үчүн жооп берүү кыйынга турду.

2-диаграмма. Сиз төмөнкү топтордун кайсынысы менен тыгыз байланышыңызды сезесиз?

Сиз төмөнкү топтордун кайсынысы менен тыгыз байланышыңызды сезесиз? деген суроого сурамжылоого катышкандардын 84,1% үй-бүлөсү менен тыгыз байланышта экенин айтышкан. Бул үй-бүлөнүн маанилүүлүгүн баса белгилеп турат. Сурамжылоого катышкандардын 51,4% алар окуган группалаштары менен тыгыз байланышта экенин билдиришкен. Бул жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда билим берүү чөйрөсүнүн жана жамааттык тажрыйбанын маанилүүлүгүн көрсөтүшү мүмкүн. 20,6% Кыргызстандын бардык жарандары менен байланышы бар экенин билдиришкен.

Сурамжылоого катышкандардын 15,9% кошуналар менен тыгыз байланышты, жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда коңшулук коомчулуктун жана өз улутундагы адамдар менен байланышты белгилешкен. 19,9% өз улутунун өкүлдөрү менен тыгыз байланышты белгилешкен. Катышуучулардын 5,4% «башка» деген категорияны тандашты.

Сурамжылоонун маалыматтары адамдардын өлкө менен болгон байланышын кандай кабыл алаарын жана алардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга кандай топтор жана факторлор таасир этерин жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул жыйынтыктар сурамжылоого катышкандардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда үй-бүлөнүн, билим берүү чөйрөсүнүн, улуттук таандыктыктын жана коңшулук байланыштардын маанилүүлүгүн баса белгилейт.

3-диаграмма. Сиз, биринчи кезекте, өзүңүздү ким деп эсептейсиз?

3-суроого: Сиз, биринчи кезекте, өзүңүздү ким деп эсептейсиз? Деген суроого жооптор төмөнкүдөй берилген. Сурамжылоого катышкандардын 21,9%ы гана өздөрүн өзүнүн өлкөсүнүн жараны деп эсептешет. Сурамжылоого катышкандардын 56,1%, биринчи кезекте, өздөрүн өз улутунун өкүлдөрү катары идентификациялашат.

Бул алардын иденттүүлүгүн калыптандырууда этникалык жана маданий байланыштардын маанилүүлүгүн баса белгилейт. 12,3% өздөрүн өз өлкөсүнүн жашоочулары деп эсептешкенин белгилешкен. 6,1%, биринчи кезекте, өздөрүн өз дининин өкүлдөрү катары эсептешет. Диний иденттүүлүктү жана алардын өзүн-өзү аныктоосун калыптандырууга тийгизген таасирин байкоого болот. 2,7% «башка» дегенди тандашкан.

4-диаграмма. Кайсы тараптын колдоосуна көбүрөөк ишенесиз?

4-суроо: Кайсы тараптын колдоосуна көбүрөөк ишенесиз? Сурамжылоого катышкандардын 80,4% салттуу маданияттарда үй-бүлөлүк мамиле-байланыштын жана колдоонун маанилүүлүгүн тастыктаган, үй-бүлөсүнө көбүрөөк ишенерин айтышкан. Сурамжылоого катышкандардын 46,7%, биринчи кезекте, өздөрүнө ишенишет. 12,1% негизги таяныч катары туугандарын тандашкан. 6,5% гана мамлекеттин колдоосуна ишенишет. Бул жарандык иденттүүлүк контекстинде өз өлкөсүнүн Өкмөтүнө жана институттарына ишенимдин төмөн деңгээлин көрсөтүшү мүмкүн. 1,9% өзүнүн улутунун өкүлдөрүнө ишенүүнү артык көрүшөт.

5-диаграмма. Сиз үчүн, биринчи кезекте, Кыргызстандын атуулу болуу деген эмнени билдирет?

5-суроого: Сиз үчүн, биринчи кезекте, Кыргызстандын атуулу болуу

деген эмнени билдирет? деген суроого (жооптун 3 вариантын тандоо) 65,8% - мекенди сүйүү, 60,5% - өлкөнүн өнүгүшүнө салым кошуу, 35,1% - кыргыз тилин билүү, 32,5% - кыргыз элинин тарыхын билүү, 29,8% - кыргыз элинин маданиятын билүү, 27,2% - өз элин сүйүү, 8,8% - өзүнүн тарыхый тамырын (жети ата-бабасын) билүү, 1,8% - башка деп жоопторду беришкен.

Бешинчи суроонун негизиндеги тыянактар респонденттердин көпчүлүгү үчүн Кыргызстандын атуулу болуу өз Мекенин сүйүү жана анын өнүгүшүнө салым кошуу дегенди билдирет. Бул өлкөгө болгон терең сүйүүнү жана анын өнүгүү процессине активдүү катышууну каалагандыкты көрсөтөт. Жооптор кыргыз тилин, кыргыз элинин тарыхын жана маданиятын билүү атуулдук иденттүүлүктү калыптандырууда маанилүү экендигин көрсөтүп турат.

6-диаграмма. «Кыргыз Республикасынын жараны» деген Сиз үчүн эмнени билдирет?

Алтынчы суроого берилген жооптордун негизиндеги тыянактар респонденттердин көпчүлүгү үчүн «Кыргыз Республикасынын жараны» деген макам Кыргызстанды өзүнүн мекени деп эсептөөнү жана Кыргыз Республикасынын паспортуна ээ болууну билдирерин көрсөтүп турат. Бул өлкөгө болгон сүйүүнүн жана жарандын расмий статусунун маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. Өлкөнүн тарыхын, маданиятын жана каада-салттарын билүү, ошондой эле кыргыз тилин билүү да жарандык иденттүүлүктүн маанилүү аспектилери болуп эсептелет. Айрым респонденттер шайлоого катышууну жана бийликти колдоону Кыргыз Республикасынын жараны болуунун маанилүү аспектилери катары да белгилешкен.

5- жана 6-суроолордун маалыматтарын жалпылоо менен, респонденттердин көпчүлүгү үчүн жарандык иденттүүлүк мекенди сүйүү, өлкөнү өнүктүрүүгө активдүү катышуу, тарыхты, маданиятты жана тилди билүү, ошондой эле Кыргызстанды өз мекени катары сезүү сезими жана жарандык статустун болушу менен байланышкан деген тыянак чыгарууга болот.

Бул факторлор сурамжылоонун катышуучуларынын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт жана жарандык иденттүүлүктү жана улуттук биримдикти чыңдоого багытталган тиешелүү стратегияларды жана программаларды иштеп чыгууга негиз боло алат.

Азыркы учурда, жарандык иденттүүлүк көйгөйү илимий чөйрөдө да, адамдардын күнүмдүк жашоо-турмушунда да өтө маанилүү маселелердин бири болуп калды. Ошентип, иденттүүлүктүн логикасын жана анын кризистерин жана көйгөйлөрүн изилдебестен, жыйырма биринчи кылымдын дүйнөсүн, айрыкча жарандык идентификация кризиси өзгөчө курч болгон көп маданияттуу жана ар түрдүү этникалык калктуу заманбап чындыкты түшүнүү кыйла кыйындап барат.

Глобалдаштыруу процесстери ассимиляцияга, улуттук маданияттын жана жергиликтүү этностордун басмырланышына, космополитизмдин өнүгүшүнө жана жарандык иденттүүлүктөн баш тартууга алып келет деген көз караш бар. Бирок, жаңы формаларды жана идеяларды өздөштүрүү ар кандай

салттуу маданияттар дуушар болгон өзүн-өзү өнүктүрүүгө да тиешелүү экенин эске алуу керек. Андан сырткары, глобалдык коммуникациянын жүрүшүндө да, ошондой эле ар кандай этностор жана элдер өз ара аракеттенген өлкөнүн ичиндеги локалдык коммуникацияда да өзүн байытуу үчүн өнүгүү жана өз ара аракеттенүү үчүн тышкы да, ички да стимулдар зарыл. Глобалдашуунун акыркы жылдары киргизилген жаңы формаларды кошо алганда, өзүнүн өздүк инсандыгын, өзгөчөлүгүн сактап, байытууга жана жарандык иденттүүлүктү бекемдөөгө мүмкүн болгон синтезди издөө керек.

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы дүйнөнүн азыркы учурдагы көп түрдүүлүгү, массалык коммуникация жана чек аралардын практикалык жоктугу менен татаалдашат, ал эми улуттук иденттүүлүктүн жоголушу жеке өздүк баалуулук ориентирлеринин гана эмес, мамлекеттин суверенитетинин да жоголушуна алып келет. Ошентип, жарандык иденттүүлүктү жана өнүккөн жарандык коомду, анын институттары менен калыптандыруу маанилүү актуалдуу маселе болуп саналат, аны өнүктүрүүгө мамлекеттик деңгээлде Өкмөт гана эмес, Кыргызстандын ар бир аң-сезимдүү жараны да катышышы керек.

2.2. “Кыргызстанда жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу контекстиндеги этникалык жана диний факторлордун катышы” Кыргызстандагы студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун контекстинде этникалык жана диний факторлорунун айкалышынын маселелери каралган.

Көп жылдар бою этностор аралык мамилелер чөйрөсүндө карама-каршылыктар жана көйгөйлөр топтолуп келген, мамлекеттин натыйжалуу жана системалуу, анын ичинде 1990-жылдагы этностор аралык чыр-чатактын себептерин жоюу боюнча, саясатынын жоктугунан улам 2010-жылдын июнунда Кыргызстандын түштүгүндө кайгылуу окуялардын кайталанышына алып келди [1 указ]

2012-жылдын 1-февралында Кыргыз Республикасынын Президентинин “Кыргыз Республикасында коомдук коопсуздукту чыңдоо боюнча кечиктирилгис чаралар жөнүндө” Жарлыгы чыккан, ага ылайык 2013-2017-жылдарга Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы улуттук жана көз карандысыз эксперттердин катышуусу менен иштелип чыккан [3 конц.ед]

Бул Концепциянын максаты – өзүнүн этномаданий иденттүүлүгүн сактоо менен Кыргыз Республикасынын бардык этностук жамааттарын бириктирген жалпы жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүү жана илгерилетүү үчүн жагымдуу чөйрөнү түзүү.

Мамлекеттик түзүм биринчи жолу этностор аралык чөйрөдөгү саясат боюнча адистеше баштады жана бул саясат үчүн жоопкерчилик мамлекеттин, тагыраагы Өкмөттүн түздөн-түз милдети болуп калды.

Бул долбоорлор Кыргыз Республикасында этностор аралык мамилелерди чыңдоонун башкы идеясына ээ болгон, айрыкча, эне тилдерин үйрөнүү, улуттук маданияттардын ар түрдүү чөйрөлөрүнө окутуу, этностор тарабынан өздөрүнүн иденттүүлүктөрүн, тарыхын, маданиятын, каада-

салттарын жана үрп-адаттарын жайылтуу үчүн шарттарды түзүүгө тиешелүү долбоорлорго каражаттар бөлүнгөн.

Ишти улантуу үчүн 2018-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан өлкөнүн экономикалык өсүшүн жана каржылык туруктуулугун камсыздоого, бардык социалдык милдеттемелерди аткарууга жана республиканын стратегиялык багыттарына, өнүгүү артыкчылыктарына жетишүүсүнө багытталган Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн «Биримдик. Ишеним. Жаратмандык» программасы бекитилген [7 укр.гр.ед.].

Жаштарды жарандык иденттүүлүктү таануудан баш тартуу үчүн биздин учурдагы реалдуулукта кандай негиздер бар:

Биринчиден, бул жалпы мамлекеттик, консолидациялоочу идеянын формулировкаланбагандыгы. Бул жердеги көйгөй мамлекет жана жарандык коом жалпы коомчулукка түшүнүктүү жана коомчулук тарабынан кабыл алынуучу Кыргызстандын өнүгүү миссиясын, максаттарын, аларга жетүү жолдорун жана баалуулуктарын так аныктап түзбөгөндүгүндө.

Экинчиден, адамдын же социалдык топтун позициясын өзгөртүү үчүн аракеттүү (таасирдүү) социалдык механизмдердин жоктугу байкалат. Жаштар коомдун социалдык түзүмүнө өздөрүнүн тиешелүүлүгүн, ошол түзүмдүн мүчөсү экендигин сезишпейт.

Эгерде жаш адам мыйзамсыз диний уюмга кирсе, көпчүлүк учурда алар өздөрүнүн бул уюмдагы орду жөнүндө билет, чечимдерди кабыл алуу процессине катыша алат жана «карьералык» жана статустук өсүүнүн реалдуу мүмкүнчүлүгүнө ээ.

Үчүнчүдөн, экономикалык туруксуздук, жакшы жашоо шарттарынын жана ресурстардын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү адамды өзүнүн жашаган жамаат менен байланыштырууга, анын мүчөсү катары өзүн сезүүгө кызыкдар эместигин жаратат. Биздин оюбузча, бул негиз азыркы Кыргызстандын шартында эң маанилүү негиздердин бири болуп саналат.

Көпчүлүк мыйзамсыз диний уюмдар эл аралык булактардан жетиштүү көлөмдө каржылангандыктан, жетиштүү каржылык мүмкүнчүлүктөргө, эркин каражаттарга ээ болушу мүмкүн.

Төртүнчүдөн, мамлекеттик билим берүү системасы жана жарандык агартуу бүгүнкү күндө жарандык иденттүүлүктүн толук калыптанышында анчейин чоң эмес ролду ойнойт.

Жогорку билим берүү системасы да жаштардын социалдашуусунун натыйжалуулугунун начардыгынан жапа чегип келет. Ресурстардын чектелгендигинен, жарандык коомду өнүктүрүүнүн бирдиктүү көз караштын жоктугунан улам, адамдарда жарандык иденттүүлүк дүйнө таанымын жандандыруу мүмкүн болбой жаткандай. Мунун көрсөткүчү болуп жаштардын укуктук сабатсыздык саналат.

Мамлекеттик билим берүү жана жарандык агартуучулук системанын фонунда, айрыкча региондордо радикалдуу диний уюмдардын диний агартуусу адамдардын кабылдоо көз карашынан алганда абдан жөнөкөй, кадыресе жана кызыктуу сымал көрүнөт. Алардын окуулары мамлекет учурда кабылган татаал абалдын себептерин жөнөкөй тил менен түшүндүрөт жана

түзүлгөн кырдаалдан чыгуунун түшүнүктүү жана таасирдүү чечимдерин берген сыяктанат.

Ошентип, жарандык иденттүүлүктүн аракеттүү (таасирдүү) моделин калыптандыруу боюнча иштер комплекстүү болушу керек жана бирдиктүү жалпылыкты калыптандыруу процессин, жарандык агартуу жана мамлекеттик билим берүү системасын, ошондой эле ишкердик ишмердүүлүк үчүн шарттарды жана ресурстарды калыптандыруучу факторлорду максатка ылайык башкарууну тыкыр караштыруу керек.

Ошентип, азыркы Кыргызстанда жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу көйгөйү мамлекеттин эң маанилүү милдеттеринин бири болуп саналат.

Иденттүүлүктүн, анын кризистеринин жана көйгөйлөрүнүн логикасын изилдебей туруп, көп маданияттуу жана ар түрдүү этностук калкы бар азыркы кыргызстандык чындыкты түшүнүү кыйын, мында жаштарды идентификациялоо маселеси коомдун жашоосунун диний чөйрөсүнүн динамикалык өнүгүшүнөн, мурдагы этностор аралык мамилелерде көйгөйлөрдүн болушунан улам өзгөчө курч байкалат.

Жогоруда белгиленген көйгөй Кыргызстандагы студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу контекстиндеги этникалык жана диний факторлордун катышын аныктоо максатында илимий изилдөөнү талап кылат. Студенттик жаштарды изилдөө объектиси катары алуу жаштардын максимализминен, социалдык адилетсиздикти кабылдоонун курч сезиминен, протесттик маанайдагы потенциалынын болушунан улам, ал деструктивдүү саясатчылардын же улуттук жана диний радикалдардын колунда ачык тирешүүгө баруучу курал болуп калышы мүмкүн экендиги фактысынан келип чыкты.

Бул көйгөйдү изилдөө алкагында Кыргыз Республикасынын И.Арабаев атындагы КМУде, БатМУ, К.Тыныстанов атындагы ЫМУ, ТалМУ, ОшМУ жогорку окуу жайларында билим алып жаткан студент жаштарга сурамжылоо жүргүзүлгөн.

Изилдөөнүн объектиси катары бакалавриаттын 2-3-4-курстарынын студенттери, ошондой эле магистранттар каралды. Бул студенттердин жана магистранттардын социалдашуу процесси рынок шарттарындагы адеп-ахлактык баалуулуктардын, диний артыкчылыктардын, салттуу карама-каршылыктардын өзгөрүлгөн атмосферасында өткөндүгүн белгилей кетүү керек.

Ушуга байланыштуу, жаштар коомдо болуп жаткан оң жана терс процесстер үчүн аярлуу топ болуп саналат. Ошону менен бирге, студент жаштар турмуштук активдүүлүгү, шамдагайлыгы жана кабыл алуучулугу жогору болгондугу менен мүнөздөлөт, алардын баалуулуктарда багыт алуу процесси аягына чыга элек болот, өзгөрүүлөргө дуушар болушу мүмкүн.

Эмпирикалык изилдөө жүргүзүү үчүн биз студенттердин этникалык жана диний иденттүүлүгүн аныктоого багытталган атайын анкета иштеп чыктык. Сурамжылоого 610 студент катышкан. Студенттерге 21 суроо берилди, анын жыйынтыгында жарандык иденттүүлүккө байланыштуу

алты маселе талданды.

Бул анкетанын жардамы менен гендердик жана этникалык, регионалдык, диний, кесиптик перспектива сыяктуу идентификациялык мүнөздөмөлөргө байланыштуу изилдөө үлгүлөрүнүн спецификалык мүнөздөмөлөрү да аныкталды.

Сурамжылоого катышканда респонденттердин арасында эркектер азыраак (18,9%), ал эми аялдар көбүрөөк (81,1%) бөлүгүн түзөт. Сурамжылоо социалдык-гуманитардык жана педагогикалык факультеттерде жүргүзүлгөн, алардын негизги бөлүгүн пайыздык көрсөткүч менен алганда аялдар түзөт. Респонденттердин негизги бөлүгү (87,9%) 18-22 жаш курактык топко кирет, бул ушул курактык категориядагы жаштардын илимий изилдөөлөрдө жогорку активдүүлүгүн көрсөтүп турат.

1. Кайсыл бир динди карманасыңарбы деген суроого өздөрүн кайсыл бир динди кармана тургандыктарын билдиришкен, бирок алардын арасында ырым-жырымдарды кармануунун практикасынын деңгээли ар башка, бул багыт алуулардын карама-каршылыгын көрсөтүп турат. Бул жаштар арасында диний ишенимдерди интерпретациялоонун жана практикалоонун ар түрдүүлүгү тууралуу күбөлөп турат.

Алынган маалыматтардын негизинде төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот: сурамжылоого катышкан студенттер күчтүү диний иденттүүлүккө ээ, алардын негизги бөлүгү – 70,3% өздөрүн мусулман катары идентификациялай тургандыктарын билдиришкен. Биздин оюбузча, бул изилдөөгө катышкан студент жаштардын басымдуу бөлүгүнүн ислам динин кармануусу, бул сурамжылоого тартылган респонденттердин этникалык курамы менен шартталган.

Респонденттердин салыштырмалуу азыраак пайызы (8,6%), биринчи кезекте, өздөрүн кыргыз деп идентификациялашкан. Бул диний тиешелүүлүккө караганда, этникалык таандыктык негизги ролду ойнобойт дегенди билдирет. Респонденттердин аз гана бөлүгү (13,4%) өздөрүнүн иденттүүлүгүн Кыргызстандын жараны катары белгилешкен, бул болсо атуулдуктун жана мамлекетке болгон берилгендиктин деңгээлин чагылдырат.

Респонденттердин өтө аз саны (0,6%) өздөрүн этникалык мусулман катары аныкташкан. Бул диний таандыктык көп учурда этникалык атрибут эмес, маданий атрибут катары кабылданарын көрсөтүшү мүмкүн. Респонденттердин бир аз пайызы (1,6%) жооп тандоодо кыйынчылыкка туш болушкан, бул сунушталган варианттардан алардын биринчи кезектеги инсандыгын аныктоодо кыйынчылыктар тууралуу айтышы мүмкүн. Айрым бир респонденттер (2,9%) жооп беришкен жок, бул так идентификациянын жоктугунан же жеке өздүк маалыматтарын ачыкка чыгаргысы келбегендиктен болушу мүмкүн.

Сурамжылоонун натыйжалары адамдын өзүн-өзү аныктоого таасир этүүчү факторлордун ар түрдүүлүгүн баса белгилейт. Иденттүүлүк көп кырдуу жана контекстке жана жеке өздүк тажрыйбага жараша өзгөрүшү мүмкүн экенин эске алуу маанилүү.

«Элиңиздин этникалык маданияты жана каада-салттары менен байланышыңыз канчалык даражада күчтүү» деген суроого, диний таандыктыктын жана этникалык иденттүүлүктүн өз ара байланышы жөнүндө суроолорго берилген жооптордон пикирлердин ар түрдүүлүгүн көрүүгө болот. Сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү өздөрүн бири-бири менен тыгыз байланышта деп эсептешет (22,7%), ал эми азыраак бөлүгү өздөрүн бири-бирине карама-каршы деп эсептешет (0,4%).

Бул сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү үчүн этникалык иденттүүлүктү калыптандырууда диндин маанилүүлүгүн көрсөтүшү мүмкүн. Бул диний жана этникалык иденттүүлүктүн татаал жана өз ара байланышкан табиятын чагылдырат. Дин көп учурда диний практикага гана кызмат кылбастан, баалуулуктарды жана каада-салттарды калыптандыруу менен, маданий жана этникалык иденттүүлүктүн маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Ошондой эле, респонденттердин ири бөлүгү (22,7%) диний таандыктык жана этникалык иденттүүлүк жарым-жартылай байланышкан деп эсептешет. Бул эки аспект өз ара аракеттениши мүмкүн, бирок сөзсүз түрдө эле бири-бирине дал келе бербейт деген түшүнүктү чагылдырышы мүмкүн. Респонденттердин өтө аз саны (0,4%) диний таандыктык жана этникалык иденттүүлүк бири-бирине карама-каршы келет деп эсептешет. Бул жеке өздүк тажрыйба же өзгөчө ишеним менен байланыштуу болушу мүмкүн болгон кызыктуу көз караш.

Респонденттердин азыраак бөлүгү (11,6%) кыргыз болуу мусулман болуу дегенди түшүндүрөт деген пикирди билдиришкен. Бул этникалык иденттүүлүктүн калыптанышына диний аспектилердин күчтүү таасиринен кабар бериши мүмкүн. Респонденттердин олуттуу пайызы (12,7%) үчүн суроого жооп берүү кыйынга турду. Бул диний жана этникалык иденттүүлүктүн ортосундагы байланышты аныктоодо кыйынчылыкка туш болуу тууралуу билдириши мүмкүн. 21,8% респондент суроого жооп берген жок, бул алардын жеке каалоолорунан же өз пикири менен бөлүшкүсү келбегендигинен улам болушу мүмкүн.

Сурамжылоонун жыйынтыктары диний тиешелүүлүк менен этникалык иденттүүлүктүн ортосундагы байланыштын ар түрдүүлүгүн баса белгилейт. Бул аспектилер жеке өздүк тажрыйбага жана маданий контекстке жараша өзгөрүшү мүмкүн экенин эске алуу маанилүү.

«Сиздин диний таандыктыгыңыз өзүңүздүн социалдык чөйрөнүңүздү тандоого канчалык таасир этет» деген суроого, сурамжылоого катышкандардын көбү диний көз карашына карабастан бардык адамдар менен баарлашарын айтышкан (55,4%), бул социалдык байланыштарды диний көз карашка карабастан кеңири кабыл алууну билдирет. Бирок, өзүнүн диний жамаатынын чегинде гана баарлашууну каалагандар да бар (5,2%), бул жалпы диний ишенимдердин негизинде социалдык байланыштарды түзүүнү чагылдырышы мүмкүн.

Баарлашууда социалдык чөйрөнү тандоонун эркиндиги толеранттуулукту жана айырмачылыктарды сыйлоону чагылдырат, ошондой эле байланыштарды жана социалдык чөйрөнү түзүүдө ишенимдин

жалпылыгынын маанилүүлүгүн да баса белгилейт.

Бул маалыматтар жаштардын жеке өздүк каалоолорун жана көз караштарын баса белгилөө менен, азыркы коомдогу маданият, дин жана социалдык мамилелердин ортосундагы өз ара байланыштардын татаалдыгын чагылдырат.

“Кыргызстандагы учурдагы ар кандай диний жана этникалык каада-салттарга кандай карайсыз” деген суроого калктын пикирлерине карата кызыктуу көз караш сунушталды. Респонденттердин көпчүлүгү (26,2%) коомдогу маданий жана диний көп түрдүүлүккө ыйгарылган, баалуулук тууралуу кабарлап турган, каада-салттарга оң көз карашта экендигин билдиришти.

Бул ар кандай маданий жана диний практикаларга карата сый мамилени жана таандык болууга даярдыкты баса белгилеши мүмкүн. Бирок, буга карабастан, респонденттердин анча көп эмес пайызы – 3,1% терс көз карашын билдиришкен. Бул коомдогу маданий жана диний каада-салттар жаатында белгилүү бир чыр-чатактардын же карама-каршылыктардын болушунан кабарлап тургандай. Респонденттердин ири бөлүгү – 35,6% ар бир адам, диний же этникалык каада-салттарга, эгер алар коомго зыян келтирбесе, катышуу укугун колдой тургандыгы тууралуу пикири да кызыктуу.

Бул жеке өздүк эркиндик менен коомдук коопсуздуктун ортосундагы тең салмактуулукка умтулууну көрсөтөт. Жооп берүү кыйынчылыгына туш болгондор – 6,4% жана жооп берүүдөн баш тарткандар – 10,4% түзөт, бул суроого так көз карашты билдирүүдөгү кыйынчылык тууралуу кабарлашы ыктымал. Балким, бул маданий жана диний ар түрдүүлүк жөнүндө көз караштарда белгисиздиктин же бүдөмүктүн деңгээлин чагылдырат.

Сурамжылоонун жыйынтыктары маданий айырмачылыктарда толеранттуу жана сый мамиле жасаган коомду түзүү үчүн коомдо диалогдун жана өз ара түшүнүшүүнүн маанилүүлүгүн баса белгилейт. Маданий мурастарды сактоо менен коомдук гармонияны камсыз кылуунун ортосундагы тең салмактуулукту сактоо менен ар бир адамдын укуктары менен эркиндиктерин урматтоону улантуу маанилүү.

“Сиздин оюңузча, Кыргызстанга жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу эмне үчүн керек” деген суроо кыргызстандык коомчулуктун жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун максатка ылайыктуулугу тууралуу ар түрдүү пикирлерин чагылдырат.

Сурамжылоого катышкандардын төрттөн бир бөлүгүнөн көбүрөөгү – 26,2% жарандык иденттүүлүк – бул активдүү жарандык катышууну стимулдаштыруу жана диний жана этникалык таандыктыгына карабастан, коомдун ар бир мүчөсүнүн укуктарын урматтоо куралы катары көрүшөт. Бул коомдогу инклюзивдүүлүккө жана тең укуктуулукка умтулууну күбөлөп турат.

Респонденттердин 22% жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу социалдык тилектештикти бекемдейт деп белгилешкен, ал эми 20% бул чыр-чатактарды жеңүү жана толеранттуулукту жогорулатуу үчүн маанилүү деп эсептешет. Сурамжылоого катышкандардын 14,3% пикири боюнча жарандык

иденттүүлүк социалдык тилектештикти бекемдөөгө жана адилеттүү жана гармониялуу коомду өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Бул суроого жооп берүүдө кыйынчылыкка туш болгондордун же белгилүү бир маанидеги жооп бербегендердин ири үлүшү – 29,4% барабар, бул респонденттердин коомдогу жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун ролун андап-түшүнүүдө же баалоодо кыйынчылыкка туш болгондугун көрсөтүшү мүмкүн.

Ошентип, жүргүзүлгөн эмпирикалык изилдөө Кыргызстанда студент жаштардын өзүн-өзү аныктоосу дүйнө таанымдык карама-каршылыкты көрсөткөнүн күбөлөп турат.

Бул үчүн өлкөнүн өнүгүү багытынын векторун аныктаган, ички жана тышкы саясаттын мүнөзүн аныктаган, жалпы мамлекеттик деңгээлде баалуулуктарга багыт берүүчү багыттарды коюп, аларды мектептерде жана университеттерде жаштарга билим берүү жана тарбиялоо деңгээлине трансляциялаган так жана ачык идеология керек.

Жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик компоненти көбүнчө өлкөнүн курамына кирген ар кандай этномаданий топтордун тарыхын жана салттарын изилдөө, алардын маданий мурастарын изилдөө аркылуу калыптанат. Бул үчүн тематикалык дискуссиялар, талкуулар, аналитикалык конфликттин, маданияттар аралык өз ара аракеттенүү кырдаалдарында компромисс табуу жана сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнүн, аналитикалык жана чыгармачылык иштерди жазуунун технологиялары колдонулат

Жарандык иденттүүлүктүн эмоционалдык-сезимдик компоненти, анын мотивациялык түзүүчүсү иш алып баруунун жамааттык биримдик, маданий сензитивдүүлүк, синемалогия технологиялары тренингдери, башкача айтканда документалдык жана көркөм фильмдер менен иштөө, семинар-дискуссияларды өткөрүү сыяктуу тренингдик жана инсанга багытталган интерактивдүү формаларын колдонуу аркылуу ири даражада калыптанат.

Студенттердин жарандык иденттүүлүгүнүн жүрүм-турум компоненти студенттердин университеттин жашоосуна катышуусу, анын актуалдуу көйгөйлөрүн изилдөө жана аларды чечүү үчүн илимдин заманбап жетишкендиктерин колдонуу, ошондой эле студенттердин жеке жетишкендиктерин жергиликтүү жана улуттук жамааттардын жашоосун жакшыртуу үчүн колдонуу аркылуу өткөн мезгил менен азыркы учурдун байланышын түзүүгө багытталган долбоордук иштердин технологиясынын жардамы менен калыптанат (гранттарды изденип алуу).

Студенттин инсандыгына комплекстүү таасир этүүнүн натыйжасы инсандын өзүнүн көп маданияттуу өлкөсүнө калыптанып калган аң-сезимдүү тиешелүүлүгү болуп саналат, ал төмөнкүдөй деңгээлдерде чагылдырылат:

1. улуттук аң-сезим - студенттердин өздөрүн көп этностуу өлкөнүн жарандары катары андап-таануусу, анын маданий-тарыхый мурастарына кызыгуусу, жалпы улуттук тилди кабыл алуусу, жарандык тилектештикти, жамааттык жоопкерчиликти күчөтүү;

2. улуттук сезимдер - өз өлкөсүнө эмоционалдык берилгендик сезимин, улуттук кадыр-баркты, сыймыктанууну жана атуулдукту күчөтүү;

3. социалдык-жүрүм-турумдук деңгээлде, улуттук ченемдерди сактоо жана ишке ашыруу, гуманисттик багыттардын жана цивилизациялуу жалпы адамзаттык жүрүм-турум ченемдеринин негизинде өлкөнүн жыргалчылыгы үчүн мекендештер менен өз ара аракеттенүүгө умтулуу жана жүзөгө ашыруу болуп саналат.

2.3. «Жарандык иденттүүлүктүн структуралык компоненттери (когнитивдик, эмоционалдык-баалоочу, аксиологиялык, ишмердик компоненттери) аталышындагы үчүнчү параграфы жарандык иденттүүлүктүн негизги мүнөздөмөлөрүнө жүргүзүлгөн талдоо анын калыптанууга тийиш болгон төмөнкү маанилүү компоненттерин түзүүгө мүмкүндүк берди.

Инсандын иденттүүлүгүнүн түзүмүндөгү когнитивдик компонентке аны мекендеген элдердин маданияттарынын көп түрдүүлүгүнүн анын жарандарын мүнөздөгөн ар түрдүү баалуулуктардын жана улуттук стереотиптердин; өзүнүн жана башка маданияттардын өкүлдөрүнө болгон мамилени жана жеке тажрыйбаны, тарыхый-маданий жана актуалдуу контексттерди эске алуу менен алар менен өз ара аракеттенүүнү аңдап-түшүнүүнүн негизинде калыптанат.

Эмоционалдык-сезимдик компонент менен байланышкан улуттук сезимдер өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: өзүнүн өлкөсүнүн элине улуттук жактан таандык болуу сезими, анын каада-салттарына жана баалуулуктарына катыштыгы бар экинчиги билүү, улуттук сыймыктануу жана кадыр-барк сезими; өзүнүн өлкөсүнө жана элине карата атуулдук (патриоттук) сезимдер; өзүнүн өлкөсүнүн бардык этносторуна, алардын каада-салттарына, маданияттарына болгон сый-урмат сезими; улуттук толеранттуулук сезими; улуттук-спецификалык эмоциялар, маанай, эрк.

жүрүм-турум компоненти өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: жүрүм-турумдун жалпы кабыл алынган ченемдер, улуттук үрп-адаттары, каада-салттар, калыптанып калган көз караштар өзүнүн өлкөсүндө жана анын чегинен тышкары да маданияттар аралык өз ара аракеттенүү деңгээлинде социалдык мамилелерди жакшыртууга даярдык.

Студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууда билим берүү системасынын максаттуу ролу өтө жогору экендигин көз жаздымда калтырууга болбойт. Тескерисинче, билим берүү системасында жарандык иденттүүлүктү максаттуу түрдө калыптандыруунун жоктугу студент жаштардын алар үчүн жаңы чөйрөгө көзөмөлсүз аралашуусуна, андан ары маргиналдашуусуна алып келиши мүмкүн, бул инсандын өзүн улуттук коомчулук менен толук идентификациялабай калышына, коопсуздуктун же керек болуунун туруктуу сезимине ээ боло албагандыгынан кабар берет.

Бап 3. “Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун концептуалдык негиздери”

3.1. «Жаштар социалдык феномен катары» азыркы социалдык-маданий шарттарда жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрү изилденип, изилдөөнүн 3-милдети чечилип, коомдук системанын иштөө

процессиндеги муундардын ролун анализдөөнүн алкагында, айрыкча трансформациялоо, модернизациялоо жана демократиязациялоо этабындагы жаштарды изилдөөгө өзгөчө көңүл бурулуп, талдоо жүргүзүлдү.

Студенттердин жарандык иденттүүлүк көйгөйлөрүн изилдөөнүн актуалдуулугу, эң алды менен, азыркы коомдогу жаштардын мааниси менен аныкталат.

Жаштар – коомдун белгилүү бир социалдык-курактык катмары, ал аркылуу цивилизациянын ар кандай түрүнүн, бүтүндөй коомдук мамилелеринин бүткүл жыйындысы кайра жаралат. Бул жалпылыктын айырмалоочу белгиси – өзүнүн бир кылка эместигинен, бүткүл ар түрдүүлүгүнө карабастан, ал инсандык, физиологиялык жана социалдык калыптануу процесстери менен мүнөздөлөт. *Кайсы бир тарыхый мезгилдердеги социалдык, руханий, саясий жана экономикалык шарттарга жараша, бул курактык топ цивилизациялуу өнүгүүгө тоскоол болушу да мүмкүн, ошондой эле салым кошушу да ыктымал.* Адамдын инсандык сапаттарынын жыйындысынын өнүгүү деңгээли коомдук прогресстин социалдык чен-белгиси (критерийи) болуп саналат. Коомдун андан аркы өнүгүүсү жаштар тигил же бул тарыхый инновацияларды жана баалуулуктарды (материалдык, адеп-ахлактык, руханий) кантип өздөштүргөнүнөн жана кабыл алганынан, аларды чыгармачылык менен өздөштүргөнүнөн түздөн-түз көз каранды.

Жаштардын жарандык иденттүүлүгүнө болгон кызыгуу бир катар себептерге байланыштуу экендиги баса белгиленет, анын ичинде: улуттук аң-сезимди калыбына келтирүү үчүн негиз жана жаштарды тарбиялоо үчүн база катары мамлекет тарабынан демилгеленген жана коом тарабынан колдоого алынган «кыргыз жараны» бирдиктүү жарандык иденттүүлүктү издөө; идентификациялык кризистин көптөгөн далилдери, анын көрүнүшү болуп белгисиз иденттүүлүгү бар жаштардын санынын көбөйүшү саналат; коомдон обочолонуу процесстери менен инсандык мораторийи бар жаштардын санынын өсүшү (өзүн эч ким менен идентификациялабайт, өздөрүнө гана ориентир алгандар); жаштар карманган иденттүүлүк моделдеринин айырмачылыгынын орун алышы.

Азыркы Кыргызстанда жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу көйгөйлөрүнүн өзгөчө актуалдуулугун коомдун жана мамлекеттин социалдык реалдуулуктун радикалдуу өзгөрүүлөрүнө алып келген терең трансформациясы шарттайт. Социалдык-маданий трансформация белгилүү бир «иденттүүлүк кризисин» жаратпай кое албайт, анын курамдык бөлүгү жарандык иденттүүлүк кризиси болуп саналат. Бул кризистин кесепеттери жаштардын жарандык калыптануу процессине да түздөн-түз таасирин тийгизет.

Мамлекеттин учурдагы жетекчилиги тарабынан алдыга озунган инновациялык өнүгүүнүн принциптерине негизделген өлкөнүн социалдык-экономикалык системасын реформалоо боюнча масштабдуу милдеттер коомдо консенсус болбосо, өлкөнү өнүктүрүүнүн башка милдеттерин чечүүнүн негизи болуп саналган социалдык туруктуулукту камсыз кылуу

контекстинде бириктирилбесе, ишке ашырылышы мүмкүн эмес. Демек, тез глобалдашкан дүйнөнүн, азыркы мамлекеттүүлүктүн ачык-айкын чакырыктары болгон маданиятты батышташтыруу процесстеринин таасири астында улуттук маданияттарды жокко чыгаруунун реалдуу коркунучунун шарттарында жарандык иденттүүлүктү сактоо, реформалоо процессинин башкы актору катары чыга турган социалдык топторду социалдаштыруу процессинин мааниси өсүүдө.

Мамлекеттик жаштар саясатын иштеп чыгуунун, ченемдик-укуктук жөнгө салуунун жана ишке ашыруунун практикалык жагына да, ошондой эле аны изилдөөнүн чыныгы академиялык багыттары боюнча да актуалдуулук берип турган коомдун азыркы абалынын дагы бир аспектиси азыркы социум тарабынан жаштарга карата чакырыктар системасынын болушу саналат. Азыркы коомдо, анын ичинде глобалдашуу процесстери менен байланышкан экономикалык, саясий жана социоменталдык мүнөздөгү бир катар объективдүү жана жекече акторлордон улам, жаштар *тобокелдик зонасында болуп калды*. Мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан бул чөйрөгө көзөмөлдүн начарлашы, мурдагы «советтик» мамлекеттүүлүккө мүнөздүү болгон мамлекеттик жаштар саясатынын комплекстүү мүнөзүнүн жоктугу коомдун бүтүндөй социалдык системасына системалык чакырык таштоодо, ал ишке жарамдуу жаңы жаштардынан турган муунсуз гана эмес, ар бир коомго уникалдуулукту берүүчү негизги социалдык-идентификациялык мүнөздөмөлөрдү алып жүрүүчү муунсуз калуу тобокелдигине алып келет. Бул процесстин өзгөчө мааниси – жаштар азыркы социумдарды өнүктүрүүнүн башкы ресурсу катары чыга тургандыгында.

Бул контекстте мамлекеттик жаштар саясаты, албетте, мамлекеттин эң маанилүү ички функцияларынын катарына кирет. Тарыхый тажрыйба көрсөткөндөй, мамлекеттик жаштар саясатынын элементтери калыптана баштаган учурдан тартып, социумду дестабилдештирүүнүн кубаттуу факторуна айлантып жаткандыгын көрсөтүүдө. Демек, мамлекеттик жаштар саясатын жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө ишке ашырылып жаткан жаштарды социалдаштыруу процесси, келечектеги өнүгүүнүн инварианттуулугун эске алган, мүмкүн болушунча алдын-алуучу мүнөздү алып жүрүүгө тийиш.

Трансформацияланып жаткан коомдордун калкын консолидациялоо көйгөйлөрү, негизинен атуулдук тарбия берүү маселесин актуалдаштырат. Атуулдук негизги баалуулук катары жарандык иденттүүлүктүн маанилүү элементи жана туруктуу коомдук өз ара аракеттенүүнүн башаты болуп саналат. Дагы эле демократиялаштыруу баскычында жүргөн Кыргызстан үчүн, жалпысынан калктын жарандык иденттүүлүк маселесин изилдөө гана эмес, ошондой эле ар кандай муундардын өкүлдөрүндө бул сапаттык мүнөздөмөнүн калыптанышынын жана бекемделишинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо да актуалдуу болуп саналат.

3.2. Жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруудагы мамлекеттик бийликтин ролу каралган. Жаштар – Кыргызстандын келечеги, ошондуктан жаш муундун жарандык тиешелүүлүк сезимдеринин түптөлүшүндө мамлекеттин ролу тууралуу маселени карабай коюуга мүмкүн

эмес.

Практика көрсөткөндөй, кайсы гана коомдо болбосун коомдук-саясий субъект катары жаштар менен иш алып баруунун мүнөзү конкреттүү тарыхый учур жана мамлекеттик жаштар саясатын жүргүзүүнүн өзгөчөлүгү менен аныкталган. Бүгүнкү күндөгү коомду трансформациялоо кырдаалында мамлекеттин жаштарга карата натыйжалуу саясаты өзгөчө мааниге ээ. Эмне үчүн?

Биринчиден, жарандык коомду куруу жаштардын жарандык субъективдешүүсүн жана алардын автономиялуу коомдук-саясий активдүүлүгүн өнүктүрүүнү объективдүү түрдө талап кылат.

Экинчиден, бийликтин вертикалын бекемдөө үчүн бийликтин ресурсу катары жаштарга мамлекеттик саясий таасир этүү зарыл. Демократиялаштыруу жана мамлекеттүүлүктү бекемдөө процесстери бири-бирине карама-каршы келет, ушундан улам, жаштарга карата азыркы саясатты ишке ашыруудагы жана баарынан мурда алардын жарандык активдүүлүгүн жогорулатуудагы жогоруда айтылган кыйынчылыктар келип чыгууда. Мамлекеттик жаштар саясаты жаштардын жана башка коомдук бирикмелеринин, бейөкмөт уюмдардын, ар кандай саясий партиялардын жана башка, юридикалык жана жеке жактардын өнөктөштүк катышуусу менен мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан түзүлүшү жана жүзөгө ашырылышы керек.

Бирок бүгүнкү күндө мамлекеттик жаштар саясаты жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана аларды коомдук-саясий субъективдештирүү үчүн шарттарды түзүүгө эмес, бийликтин вертикалын түзүүгө багытталгандай.

Мамлекеттик жаштар саясатынын натыйжалуулугун жана анын жаштарды коомдук-саясий активдештирүүнүн фактору катары маанисин жогорулатуу үчүн төмөнкү кадамдар зарыл: *илимий изилдөөлөргө таянуу менен мамлекеттик жаштар саясатынын ченемдик-укуктук базасын өнүктүрүү; мамлекеттик жаштар саясатынын маалыматтык мейкиндигин кеңейтүү; маданий өзгөчөлүктөрдү эске алуу; жаштарга карата саясаттын натыйжалуулугун баалоонун практикалык-багытталган системасын киргизүү; бул тармакта иштеген адистердин кесиптик компетенттүүлүгүн системалуу жөнгө салуу.*

Жаштар саясатынын ченемдик-мыйзамдык базасын аңдап-түшүнүү бизге бул тармактагы мамлекеттин ишмердүүлүгүнүн бир нече багыттарын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берерин өзгөчө белгилей кетели, алсак:

- жаштардын жарандык калыптануусу, руханий-адеп-ахлактык жана атуулдук тарбияланышы үчүн шарттарды түптөө;
- жаштардын социалдык-экономикалык көйгөйлөрүн чечүү;
- жаш үй-бүлөлөрдү социалдык-экономикалык колдоо;
- жаштардын экономикалык өз алдынчалуулугуна көмөктөшүү, жумуш менен камсыз болуу маселелерин чечүү; жаштардын ишкердүүлүгүн колдоо;
- жаштардын интеллектуалдык, чыгармачыл жана физикалык өнүгүүсү;

- жаштарды социалдык колдоо жана коргоо;
- жаштар чөйрөсүндө сергек жашоо образын пропагандалоо жана негативдүү көрүнүштөрдүн алдын-алуу.

Ошентип, биз мамлекеттүүлүктүн экономикалык жана социалдык-саясий трансформациясынын шартында, мамлекеттик баалуулуктардын жана кызыкчылыктардын жалпы системасында жарандык иденттүүлүктүн негизги түзүмдүк компоненттерин өнүктүрүү жарандык коомдун жана жалпы бүтүндөй мамлекеттин аймактык жана институционалдык калыптанышынын ыкмасы жана шарты болуп саналат деген тыянакка келебиз.

Ошол эле учурда улуттук өнүгүүнүн артыкчылыктарын трансляциялоо үчүн мамлекеттик бийликтин ыйгарым укуктарын ар кандай социалдык институттарга өткөрүп берүү процессинде жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга карата аткаруучулардын даярдыгынын төмөн деңгээли белгиленген, бул өлкөнүн жаш муундарында жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча квалификациялуу насаатчыларды максаттуу даярдоону уюштуруу зарылдыгына алып келет.

3.3. «Жогорку билим берүү системасында студенттин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун модели» каралган.

Биздин изилдөөнүн контекстинде долбоорлоонун конкреттүү натыйжасы инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун программасы, тиешелүү модель болуп саналат.

Биз инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун программасын түзүп чыктык, ал үч модулду камтыйт: «Студент жаштардын толеранттуу аң-сезимин жана жүрүм-турумун калыптандыруу программасы», «Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу» программасы, «Мен-азыркы Кыргызстандын жаранымын» программасы.

Модулар өз ара бири-бирин толуктап турат жана инсандын жарандык иденттүүлүгүн: этникалык, кыргыз жараны жана жалпы адамзаттык иденттүүлүгүн ар тараптан калыптандырууга багытталган.

Университетте студенттик жаштардын демилгелерин жана лидерлик сапаттарын өнүктүрүү үчүн: биринчи курстун студенттик активи үчүн көчмө окуу семинары, студенттик конгресстин аралык отчеттук семинары, активисттердин, окуунун мыктыларынын ректор тарабынан жаңы жылдык кабыл алуусу, «студенттик жаз» фестивалын уюштуруу мектеби ж. б. у. с. үзгүлтүксүз өткөрүлүп турат.

Биз изилдеп жаткан маселенин теориясын жана практикасын талдоо төмөнкүдөй корутунду чыгарууга мүмкүндүк берди:

1. Инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу көйгөйүнүн теориялык-методологиялык негиздери болуп төмөнкү жоболор саналат:

- ар кандай тарыхый доорлордо жарандык өзүн-өзү идентификациялоонун этникалык негиздерине тиешелүү маселелер көтөрүлүп келген; инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу үчүн негиз болуп жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде тарбиялоо эсептелет; азыркы учурда

инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу мыйзамга баш ийүү, этномаданий компетенттүүлүк, толеранттуулук, гуманизм, тандоо укугу, инсандын эркиндиги жана коопсуздугу, жарандык активдүүлүк жана социалдык-сынчыл ой жүгүртүү менен байланышкан;

- инсандын жарандык иденттүүлүгү – инсандын индивидуалдуулугунун уникалдуу мүнөздөмөсү болуп саналган социалдык, психологиялык-маданий жана педагогикалык феномени (индивид үчүн мааниси бар тигил же бул мамлекеттин жарандарынын жамаатына таандык экендигин аңдап билүү), анын социалдык жүрүм-туруму (жарандык коомдун коомдук-саясий турмушуна активдүү катышуу). Ал төрт компоненттин (когнитивдик, эмоционалдык-баалоочу, баалуулук-багыттоочу, аракеттик) болушу менен мүнөздөлөт, алардын ар бири үч компоненттен: этникалык, кыргызстандык жана жалпы адамзаттык курамдан турат.

Бап 3. «Кыргыз жараны» концепциясы: ишке ашыруу тажрыйбасы, келечеги жана көйгөйлөрү» деп аталып, анда изилдөөнүн 5-чи милдети аткарылып, студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун көйгөйлөрүн концептуалдык чечүү маселелери аныкталып, азыркы жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун программасына негиздеме берилди.

Азыркы Кыргызстандын шарттарындагы Кыргыз Жараны Концепциясынын ишке ашыруу тажрыйбасы Маданий ар түрдүүлүктү сактоого багытталган “Кыргыз жараны” концепциясы жалпы элдин биримдигин бекемдейт. Азыркы күндө Кыргызстанда жашагандардын жалпы жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууну көздөгөн “Кыргыз жараны” концепциясы жүзөгө ашыруу иш-аракеттери жигердүү жүрүүдө. Республикабызда жашаган ар бир этностун өз тилин жана маданиятын сактоо, өнүктүрүү жана ошону менен катар жалпы жарандык иденттүүлүктү калыптандырууга карата ар тараптуу иш-чараларды, иш-аракеттерди жана ишмердүүлүктү жүргүзүү аталган документтин өзөгүн түзөт.

«Кыргыз жараны» концепциясы - бул укуктук негизге ээ болгон документ. Учурда илим, маданият, идеология тармагында иш алып барган мамлекеттик мекемелер, коомдук уюмдар жана жарандык активисттер бул концепциянын негизинде алгылыктуу иш жүргүзүп жаткандыгын байкоого болот.

Жарандык иденттүүлүктү максаттаган «Кыргыз жараны» концепциясы боюнча университеттерде атайын окутуу курстары, илимий багыттагы ар түрдүү иш-чаралар: конференциялар, семинарлар, кереге отурумдар, жолугушуулар жана баарлашуулар байма-бай өтүп жаткандыгы, ошондой эле жалпыга маалымдоо каражаттарында чагылдыруу, телекөрсөтүүлөр жана радиоуктурууларды даярдоо, социалдык тармактар аркылуу коомчулукка жеткирүү иши колго алынгандыгы бул багытта жасалып жаткан кадамдар жалпы улуттук идеологияны түптөөгө негиз болгондой.

Бул концепция мамлекеттин этникалык саясатынын биринчи стратегиялык документи болду, ал анын негизги багытын – Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөөнү аныктады. “Кыргыз жараны ким экенин”, жарандык өзүн-өзү таануунун этностук же башка иденттүүлүктөн айырмасы кандай экендигин түшүндүрүү жана ЖМКлар аркылуу калктын бардык катмарында кыргыз жараны деп өзүн таануу түшүнүгүн калыптандыруу маанилүү болуп саналат.

Кыргызстандыктардын аң-сезиминде, өздүк ички туюмунда кыргыз жараны деп өзүн таануу жөнүндө бирдиктүү түшүнүктү калыптандыруу, коомдун, өлкөнүн жана мамлекеттин социалдык биримдигин бекемдеп өнүктүрүүдөгү ролун жана кыргыз жараны концепциясынын бардык аткаруучуларынын аны жүзөгө ашыруудагы милдеттемелерин жогорулатуу – бул стратегиялык концепциянын эң башкы максаты.

Кыргыз жараны концепциясын ишке ашыруу боюнча мамлекеттик деңгээлде бир катар олуттуу жана маңызында натыйжалуу иш-аракеттер, иш-чаралар жана иш-мерчемдери максатталып, аларды ишке ашыруу боюнча тиешелүү документтер таризделип мекемелерге түшүрүлгөн. Арийне, бул багыттагы иштерди алып баруу дароо жемишин бере албайт, а бирок ар тараптуу, ыраттуу жана системалуу жигердүү ишмердүүлүк өз жыйынтыктарын жакынкы келечекте тартуулайт.

Бардык муниципалдык, мамлекеттик кызматкерлер, аскер кызматкерлери, этностук, диний коомчулук, жаштар жана балдар ж.б. бириктирүү менен ар бир мамлекеттик, ведомстволук мекемелер, уюмдар, агенттиктер ж.б. биргелешип аракеттенишсе, олуттуу натыйжаларга жетишүү мүмкүн.

Ар бир мекеме: КР Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссиясы, КР Президентине караштуу Мамлекеттик тил жана тил саясаты улуттук комиссиясы, КР Билим берүү жана илим министрлиги, КР Ички иштер министрлиги, КР Улуттук коопсуздук мамлекеттик комитети, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Жергиликтүү өз алдынча башкаруу иштери жана этностор аралык мамилелер боюнча мамлекеттик агенттик ж.б. өз ишмердүүлүгүнүн багытына, милдеттемелерине жана иш алып баруу деңгээлине жараша тийиштүү иш-чараларды алып барат, ар биринин өзүнө тиешелүү милдеттемелери Концепцияда так таризделген.

Азыркы учурдагы, өзгөрүлгөн социалдык жана саясий мамилелердеги социалдык-маданий трансформацияны, коомдук баалуулуктарды жана ченемдерди эске алуу менен жарандык коомду Жаранды (атуулду) тарбиялоосуз куруу мүмкүн эмес. Бүгүнкү күндө жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын бирдиктүү моделин, анын теориялык-методологиялык, концептуалдык негиздемесин түзүү шартында гана коомдук жашоо-турмушка адекваттуу, аң-сезимдүү катышууга болгон ушунчалык зарыл умтулууну активдештирүү мүмкүн экендиги айкын болууда.

Сунушталган концепция социалдык-маданий трансформация шарттарында жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүгүн билдирет. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу процесси

үчүн көп улуттуу мамлекеттин ата мекендик тажрыйбасын, тарыхый, маданий, социалдык, саясий, экономикалык жана конфессиялык өзгөчөлүктөрүн пайдалануу мыйзам ченемдүү болуп саналат.

Бул учурда жалпы калктын жана айрыкча жаштардын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүгө терс таасирин тийгизген аспектиде, анын айрым өзгөчөлүктөрүн сөзсүз түрдө эске алуу зарыл, алсак:

- ар кандай өздүк жана өздөштүрүлгөн институттардын жана каада-салттардын айкалышы;

- социалдык-саясий процесстерди демилгелөөдө коомдун эмес, мамлекеттин жетектөөчү ролу;

- мамлекетти трансформациялоо жана коомду модернизациялоо процесстеринин ар тараптуу багыттуулугу.

Ошону менен бирге, биздин оюбузча, инсандын жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүүгө өбөлгө болгон бир катар өзгөрүүлөрдү бөлүп көрсөтүү зарыл: баалуулук багыттарынын жана маданий системалардын ар түрдүүлүгү; философиялык концепциялардын жана илимий көз караштардын көп түрдүүлүгү; диний плюрализм; маалыматты жайылтуу жана сунуштоо-берүү чөйрөсүндөгү инновациялар.

Жогоруда айтылгандардын негизинде жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун стратегиясы мамлекеттик жаштар саясаты менен билим берүү саясатынын спецификасын, ошондой эле жарандын инсандыгын, анын жарандык аң-сезимин калыптандырууга багытталган жаш муундун социумдун маанилүү сегменти катары өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат деген тыянак чыгарууга болот. Бул процесс ар бир адамдын жоопкерчиликти тандоосун аныктайт жана бүтүндөй коомдун жарандык маданиятын жогорулатат.

Демек, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу идеологиялык жүктү көтөрбөйт жана активдүүлүк, өз алдынчалуулук, чечим кабыл алуу жөндөмдүүлүгү, жоопкерчилик, демилгелүүлүк ж. б. сыяктуу инсандык сапаттарды калыптандырууга багытталган. *Жарандык тарбиянын максаты – студентте активдүү жарандык позицияны калыптандыруу*, аны өлкөнүн коомдук турмушуна аң-сезимдүү, жоопкерчиликти катышууга тартуу жана өз элинин жыргалчылыгы үчүн социалдык чындыкты өзгөртүү.

Аймактарда мамлекеттик жаштар саясатынын бул багытын ишке ашырууда көптөгөн көйгөйлөр бар, алар көп жагынан методологиялык, ченемдик-укуктук жана технологиялык, алдын-алуу (профилиатика) ишинин негиздеринин толук иштелбегендиги менен шартталган. Профилактиканын (алдын-алуунун) субъекттери өздөрүнүн ролун жетиштүү даражада так көрө алышпайт, профилактиканын (алдын-алуунун) башка субъекттеринин ролу, функциялары жана ыйгарым укуктары жөнүндө бүдөмүк түшүнүккө гана ээ. Мунун натыйжасында иш-аракеттердин координацияланбагандыгы, тийиштүү ведомстволор аралык өз ара аракеттенүүнүн жоктугу көйгөйү келип чыгат. Бул көп учурда жаштар саясатын ишке ашырып жаткан кадрлардын кесипкөйлүгүнүн деңгээлинин төмөндүгү менен байланыштуу.

Дал ушул жаш муун, ар кандай жаңылыктарга эң мобилдүү жана ыкчам,

ийкем кабыл алуучу катары, башкаларга караганда баалуулуктук жана дүйнө таанымдык кайра түзүүлөргө көбүрөөк кабыла тургандыгын түшүнүү өтө маанилүү, ошол эле убакта жаштар өздөрү үчүн да, ошондой эле коом үчүн да жаңы болгон реалдуулукка тартылган болот, алар ал чындыкты насаатчылардын максаттуу жардамы жок эле, капысынан өздөштүрүшөт.

Заманбап маалыматтык технологияларды жайылтуу жаңы мүмкүнчүлүктөрдү гана ачпастан, ошондой эле жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү чөйрөсүндө жаңы көйгөйлөрдү жаратууда. Жаңы медианын пайда болушу адамдарды идентификациялоонун заманбап системаларына белгилүү бир түзөтүүлөрдү киргизип жатат. Жаңы интерактивдүү медиалар этнос жана маданият менен байланышпаган иденттүүлүктүн жаңы формалары жөнүндө маселени көтөрүп келишет, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун натыйжалуулугу көбүнчө процесстин аксиологиялык багытынан көз каранды, ал «өзүн-өзү түзүүчү, өзүн-өзү өзгөрткөн жандык» болуу катары түшүнүлөт.

Биздин пикирибиз боюнча, жаш муундар үчүн жарандын *жеке өздүк тажрыйбасы жана байкалган жүрүм-турум үлгүлөрү алардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун натыйжалуу каражаты болуп саналат*, бул чыныгы саясий, экономикалык, социалдык чындыкка, анын тенденцияларына жана карама-каршылыктарына кайрылууну билдирет. Саламат аң-сезимди, адашууларды, мифтерди камтыган жеке өздүк тажрыйба бул учурда жарандык билим берүү жана тарбиялоо процессинде илимий түшүнүүнү талап кылат. Жеке өздүк жана социалдык тажрыйбаны когнитивдик кайра иштеп чыгуу өнүгүүнүн тереңдеги механизмдерин, өлкөдө жана дүйнөдө болуп жаткан окуялардын чыныгы маанисин түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Ошондой эле, азыркы Кыргызстан үчүн жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы көп маданияттуу чөйрөдө жүрүп жатканы ачык көрүнүп турат. Жаштарды чындыкка багыттоонун жаңы жолдору керек экени анык. Массалык стандарт салттуу топтук маданияттын баалуулуктарынан айырмаланып, жеке өздүк иденттүүлүктү бекемдебейт, «Мен киммин?» жана «Мен ким мененмин?», «Мен эмнеге умтулушум керек жана эмне үчүн?» деген суроолорго даяр жоопторду бербейт. Жаштар «өздөрүн издөөгө» аргасыз болушат жана аларга бул учурда коом жана мамлекет жардам берүүгө тартылат.

Ошентип, жарандыкты калыптандыруу жана жаштардын атуулдугун өнүктүрүү үчүн улуттук сыймыктын жалпы предметтеринин болушу олуттуу мааниге ээ.

Биздин пикирибиз боюнча, мамлекеттин милдети – башкы маселеде турат, алсак, өлкөнүн жаранынын социалдык аң-сезиминин калыптанышына жана өнүгүшүнө, ошондой эле анын өзүнүн коомдук жана кесиптик маанисин түшүнүүгө жардам берүү.

Мындан тышкары, жаштардын чөйрөсүнүн өзүндө коомдук жана саясий институттардын интеллектуалдык компетенттүүлүгүнө жана алардын маалыматтарына ишенбөөчүлүккө байланыштуу социалдык активдүүлүктүн

жана баарлашуунун жаңы формаларын издөө жүрүп жатканын эстен чыгарбоо керек, ал, албетте, жаш жарандардын идентификацияланышына тасир этүүчү, формалдык эмес кыймылдардын кеңири жайылышында ачык байкалат.

Саясат таануу, психология, философия жана башка гуманитардык илимдер жаатындагы изилдөөлөр, бизди, социалдык иденттүүлүк (Биз кимбиз?), анын ичинде жарандык иденттүүлүк олуттуу түрдө социалдык статуска, тагыраак айтканда – инсандардын, индивиддин социалдык ресурсуна, өзүнүн жашоосун өз алдынча камсыз кылуу, мамлекет жана жарандык коом менен өзүн бирдейлештирүүнүн методдорун жана ыкмаларын тандоо мүмкүнчүлүктөрүнүн потенциалынан көз каранды экендигине ынандырат.

Азыркы дүйнөдөгү жагдайларга байланыштуу жарандык иденттүүлүк көп учурда мындай каркас болуп саналбайт. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышынын негизги факторлору – адамдын дүйнөгө карата активдүү мамилеси, өзүнүн кызыкчылыктарын институционалдык жолдор менен локалдаштыруу жана коргоо жөндөмүнө байланыштуу саясий активдүүлүк; социалдык реалдуулук кубулуштарына карата өз алдынча мамилени белгилөө жөндөмдүүлүгү, өз алдынча чечим кабыл алууга даярдык; өз аракеттерин эстеп калууга жана алардын мүмкүн болуучу кесепеттерин андап-түшүнүүгө негизделген келечектүү жоопкерчилик; биргелешкен ишмердүүлүктүн ар кандай формаларына, жалпы максаттардын жана баалуулуктардын тегерегинде тилектештикке жөндөмдүүлүк болуп саналат. Ошол эле учурда жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун башкы шарты ар бир жарандын рационалдуу жана этикалык жактан негизделген эрежелерди сактоосу менен байланышкан социалдык ишеними, бул эрежелердин аткарылышына жана натыйжалуулугуна ишенүүсү, башка катышуучулардан өз ара милдеттенмелердин аткарылышын күтүүлөрү болуп эсептелет.

Жарандык иденттүүлүк кризиси баалуулуктардын, сезимдердин, эрежелердин ж.б. татаал системасынын айрым элементтеринин жоголушу же мындайча айтканда, күчсүздөнүшү менен байланыштуу. Демек, жарандык иденттүүлүктү калыптандырууну аны жаңы деңгээлде калыбына келтирүү, кайтаруу тегиздигинен кароо зарыл. Биз бул көбүнесе мурункуга дал келбеген (мисалы, совет мезгили үчүн мүнөздүү) иденттүүлүктүн жаңы формасы болоорун билишибиз керек.

Ошентип, инсандын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун бардык социалдык-маданий шарттары жөнүндө кеп кылуу менен, биз ар бир башкаруучу (бийлик жүргүзүүчү) режим коомго таасир этүү рычагдары катары объективдүү шартталган социалдашуу процессине жана жаш муундун кийинки жарандык активдүүлүгүнө талап кылынган идеологиялык багыт берүүгө мүмкүндүк берүүчү кошумча институттарды түзүшү керек деген тыянакка келебиз.

Жыйынтыгында ар бир ушундай тарбиялык-мобилизациялоочу система жөнгө салынган механизмге айланат.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун негизги технологияларын атап өтөлү:

1. *Социалдык долбоорлоо технологиясы*, мында социалдык долбоор – бул социалдык маанидеги максатка жетүү үчүн зарыл болгон өзгөрүүлөрдү башкаруунун чыгармачыл методу, бул долбоордун авторлорунун баалуулуктарын жана алардын учурдагы чындыкка болгон мамилесин чагылдырат.
2. *«Студент жаштардын толеранттуу аң-сезимин жана жүрүм-турумун калыптандыруу»* программасы. Программа студент жаштардын толеранттуу аң-сезим жана жүрүм-турум көз караштарын түптөөгө чөйрөсүндөгү негизги милдеттердин чечилишин камсыз кылууга багытталган иш-чаралардын комплекси болуп саналат.
3. Программа: *«Жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу»*. Программанын максаты: жалпы жана жогорку билим берүү системасында иштеген педагогдордо студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун негизги мыйзам ченемдүүлүктөрү, стратегиялары, тактикасы жана каражаттары жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандыруу.
4. *«Дебат» технологиясы* – көйгөйдү чечүү ыкмасы туура экендигине башкаларды ынандыруу технологиясы. Дебаттарды өткөрүү – бул өзүнүн позициясын так жана логикалык ырааттуу түрдө билдирүүгө, ынанымдуу фактыларды жана далилдерди табууга үйрөтүүнүн натыйжалуу каражаты. Ошондой эле, алар коомдук пикирге таасир этүү же жүргүзүлүп жаткан саясатты өзгөртүү жөндөмүнө ишеним сезимдерин өрчүтүшөт.
5. *«Жарандык форум» технологиясы* – бул олуттуу, коомдук маанилүү маселелерди талкуулоо аркылуу жаштардын коомдук турмушка катышуу жолдорунун бири. Технологиянын маңызы – багыттуу диалог процессинде кандайдыр бир коомдук маанилүү көйгөйдү чечүү үчүн үч-төрт ыкманы кылдат, тыкыр жана көп тараптуу талдоо. Жарандык форумду уюштуруу жана алып баруу технологиясы – диалогдук байланыш технологиясы. Жарандык форумдун катышуучулары башка адамдардын идеяларын кабыл алууга ачык болууга тийиш. Форумдун жүрүшүндө маселени ар тараптан талкуулоого, аны чечүүгө сунушталган ар кандай мамилелердин кесепеттерин талкуулоого мүмкүнчүлүк пайда болгону абдан маанилүү. Бул учурда, катышуучулардын бири бир нерсе боюнча өзүнүн оюн, көз карашын өзгөртө алат. Форумду өткөрүүнүн жыйынтыгында катышуучулар сөзсүз түрдө эле бир пикирге келиши керек эмес. Аны өткөрүүнүн максаты – биргелешкен иш-аракеттер үчүн жалпы негизи, өзөктүү табуу. Жарандык форум жалпы жамааттын кызыкчылыгын көздөгөн жана аны чечүү үчүн адамдардын биргелешкен аракеттери зарыл болгон татаал маселелерди талкуулоо үчүн колдонулат.

Ошентип, жарандык иденттүүлүктү жана мекенчилдикти калыптандыруу системасын натыйжалуу ишке ашыруу жаштар менен иш алып барган кадрларды максаттуу даярдоо, кайра даярдоо жана квалификациясын жогорулатуу шартында гана мүмкүн экендиги анык. Билим

берүүнүн мазмунундагы акыркы жылдардагы өзгөрүүлөр азыркы Жарандын атуулдугун жана жарандыгын өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттарды камсыз кылуу менен байланышкан негизги суроолорго түшүнүктүү, так жооп бере алган жок деп эсептейбиз.

Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу узак мөөнөттүү процесс, бирок «үй-бүлө – билим берүү – коом» бирдиктүү системасын куруу менен жана аны калыптандыруунун натыйжалуу механизмдерин аныктоо менен сезилерлик натыйжага жетишүүгө болот. Бул маселеде маанилүү роль калктын жаш муунунун жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун моделине таандык болот. «Үй-бүлө – билим берүү – коомдук институттар» – демек, жаш муундун жарандыгын системалуу түптөө, айрыкча, актуалдуу болуп саналат, анткени ал жаштардын коомдук-саясий активдешүүсүнүн негизинде жарандык коомду өнүктүрүүнүн маанилүү социалдык милдетин чечүүгө түздөн-түз таасир эте алат.

КОРУТУНДУ

Кыргызстандын жаштарынын жарандык иденттүүлүгүн комплекстүү карап чыгуунун негизинде диссертацияда төмөнкүлөр аныкталды:

- Жарандык иденттүүлүктүн философиялык-методологиялык негизи;
- Студенттердин жарандык иденттүүлүгүнүн түптөлүшүнүн өзгөчөлүктөрү каралды;
- Жарандык иденттүүлүктүн түптөлүшүнө социомаданий трансформациянын тасири аныкталды;
- Жарандык иденттүүлүктү өнүктүрүүдө мамлекеттик бийликтин ролу каралды;
- Жарандык иденттүүлүктүн түзүмдүк жана мазмундук мүнөздөмөлү ачылды;
- Жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын мыйзам ченемдүүлүктөрү аныкталды, жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун модели иштелип чыкты.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө илимий гипотеза тастыкталган, алсак, мамлекеттик жаштар жана билим берүү саясатын жүзөгө ашырууда: жарандык иденттүүлүктүн интегративдик маңызы жана анын калыптанышына интегративдик мамилени; жарандык коомдун өнүгүүсүнүн жана анын саясий туруктуулугунун инсандын калыптанган жарандык иденттүүлүгүнөн көз карандылыгын; студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун объективдүү процессинин жөнгө салуучусу катары мамлекеттин ролун; жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу процессинде мамлекеттик саясаттын субъектеринин жана коомдун өз ара аракеттенүү системасынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек болгон кыргыз коомунун социалдык-маданий трансформация кырдаалында жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышы өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө, түзүмүнө, мазмунуна, мыйзам ченемдүүлүктөрүнө, өнүгүү практикасына ээ .

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча бир катар тыянактарды чыгарууга болот:

1. Жарандык иденттүүлүк адамдын конкреттүү социалдык-маданий контекстте белгилүү бир жарандык коом менен бирдейлигинин аң-сезимдүү процесси катары, ал коомдун баалуулуктарын кабыл алуу, анын өнүгүшүнө активдүү позитивдүү таасир этүү катары жана жарандык коомдун туруктуулугунун индикатору катары мүнөздөлөт. Жарандык коомду калыптандыруу процессинде коомдун өзү да, мамлекет да, айрым жарандар да, алардын ортосундагы мамилелер да бир убакта социалдаштырылат жана демократиялаштырылат.

Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышын изилдөөдө интегративдик мамиле-ыкманы колдонуу бул процессти интегративдик кубулуш катары трансдисциплинардык позициялардан, анын калыптанышынын интегративдик негиздерин эске алуу менен түшүнүү болуп саналат. Бул учурда инсан жарандык коомго интеграцияланып, анын калыптанышына жана өнүгүшүнө таасирин тийгизген интегративдик көрүнүш катары каралат. Социомаданий трансформация да азыркы жаш муундун жарандык иденттүүлүгүн өнүктүрүү үчүн интегративдик чөйрө болуп саналат, демек, жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу социалдык бириктирүү технологиялары аркылуу жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун интегративдик структураларын куруу аркылуу трансдисциплинардыкка негизделип ишке ашырылат.

2. Инсандык калыптануу мезгилинде жарандык иденттүүлүктүн эң интенсивдүү калыптанышы байкалат, ал негизинен жарандык коомдун социалдык жана саясий кайра түзүлүшүнүн перспективаларын аныктайт. Мамлекетте жана жарандык коомдо инсандык идентификациянын ролун баса белгилөөгө багытталган коомдук-мамлекеттик системаны түзүүнүн демилгечиси жана жаштардын жана билим берүү саясатын модернизациялоо аркылуу студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун объективдүү процессин жөнгө салуучу катары социалдык-маданий трансформация мезгилинде мамлекеттин ролу өзгөчө маанилүү болуп саналат.

3. Идентификациялоонун башаламан процессин рационалдуу нукка багыттоого өбөлгө түзүүчү социалдык колдоонун, экономикалык жана саясий аракеттердин конкреттүү механизмдерин иштеп чыгуу мамлекеттик саясаттын маанилүү милдети болушу керек

4. Жарандык иденттүүлүктүн түзүлүшү жана мазмуну, жарандын, мамлекеттин жана коомдун өз ара мамилелеринин мүнөзү, маданият, тил жана каада-салттар жөнүндө билимдер өздөрүнчө өтө таасирдүү боло бербейт. Адам жана мамлекет үчүн жалпылыктын бул элементтеринин инсандык мааниси, коомдук баалуулуктардын системасына кириши маанилүү болуп саналат, бул жарандык иденттүүлүктүн когнитивдик, баалуулук-мотивациялык жана аракеттик компоненттеринде чагылдырылат.

5. Түзүлгөн жарандык иденттүүлүктүн бардык компоненттеринин калыптанышы менен аныкталат. Когнитивдик жана баалуулук-мотивациялык компоненттер студенттин «руханий активдүүлүгүн»: базистик баалуулук багыттарын, анын ичинде – атуулдукту, этикалык, укуктук, саясий билимдерди, коомдун материалдык жана руханий маданиятын, адеп-ахлак ченемдерин калыптандырууга көмөктөшөт, ошондой эле өзүнүн жарандык

аракеттерин жана өзүнүн жарандык позициясын өз алдынча баалоого мүмкүндүк берет. Аракеттик компонент «руханий активдүүлүккө» багытталган «иш-аракеттердин активдүүлүгүн»: инсандын реалдуу аң-сезимдүү жүрүм-турумун, анын социалдык-адеп-ахлактык милдеттерди аткара билүүсүн, коомдун жана мамлекеттин жыргалчылыгы үчүн өзүнүн ишмердүүлүгүндө коомдук баалуулуктарды өздөштүрүүсүн өнүктүрөт. Жаштардын асоциалдашуусуна жана деструктивдүү жаштар жамааттарынын пайда болушуна жол бербөө, бөгөт коюу үчүн инсандын «руханий активдүүлүгүн» өнүктүрүү «иш-аракеттердин активдүүлүгүн» өнүктүрүүдөн мурда болушу керектиги түшүнүктүү нерсе.

6. Көп улуттуу мамлекеттин ата мекендик тажрыйбасын, Кыргызстандын тарыхый, маданий, социалдык, саясий, экономикалык жана конфессиялык өзгөчөлүктөрүн пайдалануу «кыргыз жараны» жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу процесси үчүн мыйзам ченемдүү болуп саналат. Калыптануу процесси жарандык иденттүүлүктүн түзүмүнүн бардык компоненттерин калыптандырууга багытталган бирдиктүү коомдук-мамлекеттик системага таянуу менен түзүлүшү керек.

7. Жарандык иденттүүлүктүн калыптанышы саясий процесстердин динамикасын жана жарандык коомдун өнүгүү багытын, саясий туруктуулукту болжолдоого мүмкүндүк берет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРИНИН ТИЗМЕСИ:

1. Нусубалиева Е.Ш. Гражданская идентичность личности студента как педагогическая проблема [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Вып.№ 11.-2015.- С.183-186.- С. 190-194.- То же [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://arch.kyrlibnet.kg/uploads/ABYKKEEVA> .- Загл. с экрана
2. Нусубалиева Е.Ш. Педагогикалык ЖОЖдун шартында студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруу [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // Известия вузов Кыргызстана.- Вып. № 4. - 2016. - С.86-90.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа:
3. Нусубалиева Е.Ш. Транзитивдик коом шартында жаштардын социалдашуусу [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // Вестник КГУ им. И. Арабаева.-«Педагогика и психология».- 2013.- Вып.№ 2.-С.44-47.
4. Нусубалиева Е.Ш. Управление межкультурной коммуникацией [Текст] :ЖОЖдун студенттери үчүн окууөметодикалык куралы / Е.Ш.Нусубалиева.-Б.:Алтын принт,2012.-149б.
5. Нусубалиева Е.Ш. Межкультурная компетентность студентов [Текст] : Монография/ Е.Ш.Нусубалиева.-Б.:Алтын принт,2012.-143с.
6. Нусубалиева Е.Ш. Жаштардын жарандык иденттүүлүгү – социалдык-маданий көйгөй катары [Текст] / Бейшенова А.Т.,Нусубалиева Е.Ш. // Вестник КГУ им.И.Арабаева. – Вып.№ 3.-2022.-С.436-439.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа:

7. Нусубалиева Е.Ш. Азыркы коом шартындагы жаштардын социалдашуу маселелери [Текст] / Бейшенова А.Т., Нусубалиева Е.Ш. // Вестник КГУ им.И.Арабаева. – Вып.№ 3.-2022.-С.439-445.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа:
8. Нусубалиева Е.Ш. Жарандык жана этникалык идентүүлүктү изилдөөгө карата маселелер [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // AlaToo academic studies.-scientific journal.- Вып. №1.- 2023.- С.126-135.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54151656>
9. Нусубалиева Е.Ш. Эгемен Кыргызстандын шартында жаштардын «жарандык идентүүлүгү» [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // AlaToo academic studies.-scientific journal.- Вып. №2.- 2023.- С.126-138.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=52692587>
10. Нусубалиева Е.Ш. Civic identity of youth as an important element of modern sociocultural transformation of society [Текст] / Нусубалиева Е.Ш., Бейшенова А., Ашымбаева Т.А. // Social and Legal Studios (ISSN: 2617-4162), Vol. 6, No.4. P.135- 152. SCOPUS- То же [Электронный ресурс] Режим доступа: [Social and Legal Studios | Vol. 6, No. 4, 2023 \(sls-journal.com.ua\)](http://SocialandLegalStudios.com.ua)
11. Нусубалиева Е.Ш. Соотношение этнического и религиозного факторов в контексте формирования общегражданской идентичности в Кыргызстане [Текст] / Бейшенова А.Т., Курбанова Н.У., Нусубалиева Е.Ш. // Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal.- Том 10. №2-2024.- С.556-562.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа: [Bulletin of Science and Practice \(bulletennauki.ru\)](http://bulletennauki.ru)
12. Нусубалиева Е.Ш. К вопросу внедрения предмета «История развития религий» в школах Кыргызстана: состояние и проблемы [Текст] / Нусубалиева Е.Ш., Курбанова Н.У. // Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal.- Том 10. №2- 2024.- С.556-562.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа: [Bulletin of Science and Practice \(bulletennauki.ru\)](http://bulletennauki.ru)
13. Нусубалиева Е.Ш. Студент жаштардын жарандык идентүүлүгүн калыптандыруудагы диний жана этникалык факторлордун ролу [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // AlaToo academic studies.-scientific journal.- Вып. №1.- 2024.- С.339-350.- То же [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/contents.asp?titleid=53910>
14. Нусубалиева Е.Ш. Философско-методологические основы формирования гражданской идентичности [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // Bulletin of Science and Practice. Scientific Journal.- Том 10.№5- 2024.- С.662-672.-То же [Электронный ресурс] Режим доступа: [Bulletin of Science and Practice \(bulletennauki.ru\)](http://bulletennauki.ru)
15. Нусубалиева Е.Ш. Проблемы преодоления гендерной асимметрии в контексте религиозной идентичности [Текст] / Нусубалиева Е.Ш. // Международный журнал гуманитарных и естественных наук.-№ 4-3 (91).-2024.- С.239-250. Новосибирск - То же [Электронный ресурс] Режим доступа: [Mezhdunarodnyj-ZHurnal-4-3.pdf \(intjournal.ru\)](http://Mezhdunarodnyj-ZHurnal-4-3.pdf)

Нусубалиева Елиза Шамшарбекованын 09.00.11 – Социалдык философия адистиги боюнча философия илимдеринин доктору илимий даражасын алуу үчүн сунушталган “Эгемендүү Кыргызстандын жаштарынын «жарандык иденттүүлүк» түшүнүгүнө философиялык анализ” аттуу диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: Кыргыз жараны, жаран, мамлекет, жарандык иденттүүлүк, жарандык идентификация, жарандуулук, концепция, студент жаштар, баалуулуктар, коом.

Изилдөөнүн объектиси: жаштардын жарандык иденттүүлүгү

Изилдөөнүн предмети: жарандык иденттүүлүктүн абалын жана динамикасын аныктоочу факторлор.

Изилдөөнүн илимий методдору: теориялык: философиялык, педагогикалык, психологиялык адабияттарды талдоо, укуктук-ченемдик документтерди изилдеп үйрөнүү, эмпирикалык: анкета жүргүзүү, топтук жана фокус-топтук интервью; байкоо жана катышуу; контент-анализ; Социалдык медианы изилдөө

Алынган натыйжалар жана алардын жанылыгы.

1. Жарандык иденттүүлүктү калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн талдоонун негизинде бул категорияны жана анын түзүмдүк компоненттерин изилдөө үчүн маанилүү аныктама такталды;
2. Инсандык жарандык иденттүүлүгүнүн: когнитивдик, эмоционалдык-баалоочу, аксиологиялык, аракеттик (ишмердик) компоненттери сыяктуу мазмундук компоненттери аныкталды;
3. Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүнүн калыптанышынын өзгөчөлүктөрү аныкталды.
4. Жарандык иденттүүлүктү калыптандырууда мамлекеттик бийликтин ролу аныкталды;
5. Көп маданияттуу коомдо студенттердин жарандык иденттүүлүгүн калыптандыруунун комплекстүү механизми ачылды;

Колдонуу чөйрөсү. Студент жаштардын жарандык иденттүүлүгүн калыптандырууга, калктын этностук жана жарандык иденттүүлүк көйгөйлөрүн жоюуга багытталган программаларды иштеп чыгууда кайрыла алышат, ошондой эле мамлекеттик жаштар саясатын жүргүзүүдө жана жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу боюнча улуттук стратегияларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Иденттүүлүк маселелери боюнча, этика боюнча, ошондой эле жалпы эле мамлекеттик жаштар саясаты боюнча атайын курстарды иштеп чыгуу үчүн колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Нусубалиевой Елизы Шамшарбековны «Философский анализ понятия «гражданская идентичность» молодежи независимого Кыргызстана», представленная на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 – социальная философия

Ключевые слова: гражданин Кыргызстана, государство, гражданская идентичность, гражданство, концепция, студенческая молодежь, ценности, общество

Объект исследования: гражданская идентичность молодежи.

Предмет исследования: гражданская идентичность и факторы, определяющие состояние и динамику гражданской идентичности.

Цель исследования: формирование гражданской идентичности молодежи, изучение состояния и динамики гражданской идентичности молодежи

Научные методы исследования: теоретические: анализ философской, педагогической, психологической литературы, изучение нормативно-правовых документов, эмпирические: анкетирование, групповое и фокус-групповое интервью; наблюдение и участие; контент-анализ.

Полученные результаты и их новизна:

1. На основе анализа уточнены особенности формирования гражданской идентичности и структурные компоненты данной категории;
2. Определены такие содержательные компоненты, как: когнитивный, эмоционально-оценочный, аксиологический, деятельностный компоненты;
3. Определены особенности формирования гражданской идентичности студенческой молодежи.
4. Определена роль государственной власти в формировании гражданской идентичности;
5. Раскрыт комплексный механизм формирования гражданской идентичности студентов в поликультурном обществе;

Область применения: при разработке программ: направленных на формирование гражданской идентичности студенческой молодежи: по преодолению проблем этнической и гражданской идентичности населения, а также могут быть использованы при проведении государственной молодежной политики и разработке национальных стратегий по формированию гражданской идентичности.

ABSTRACT

dissertation of Nusubalieva Eliza Shamsharbekovna "Philosophical analysis of the concept of "civil identity" of the youth of independent Kyrgyzstan", submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 09.00.11 - social philosophy.

Keywords: Kyrgyz citizen, citizen, state, civil identity, civil identity, citizenship, concept, student youth, values, society.

The object: of the study is the civic identity of youth.

The subject : of the study: civil identity and the factors determining the state and dynamics of civil identity

The purpose of the study: the formation of the civic identity of youth, the study of the state and dynamics of the civic identity of youth.

Scientific research methods: theoretical: analysis of philosophical, pedagogical, psychological literature, study of normative legal documents, empirical: questionnaires, group and focus group interviews; observation and participation; content analysis.

The results obtained and their novelty:

1. Based on the analysis, the features of the formation of civic identity and the structural components of this category are clarified;
2. Such meaningful components as: cognitive, emotional-evaluative, axiological, activity components are defined;
3. The features of the formation of the civic identity of the student youth are determined.
4. The role of state power in the formation of civic identity is determined;
5. The complex mechanism of formation of students' civic identity in a multicultural society is revealed;

Scope of application: in the development of programs aimed at the formation of the civic identity of student youth: to overcome the problems of ethnic and civic identity of the population, and can also be used in the implementation of state youth policy and the development of national strategies for the formation of civic identity.